

Op zoek naar een rechtvaardige stad

PLATFORM31

Een verkenning van perspectieven op
rechtvaardigheid in stad en wijk

De onrechtvaardige stad

Het thema van de rechtvaardige stad leeft in Nederland; menig discussie over stedelijke ontwikkeling staat in het teken van rechtvaardigheid of inclusiviteit. Want, om met journalist en sociaal geograaf Floor Milikowski te spreken, van wie is de stad? Steeds vaker klinkt daarop het antwoord: 'niet, of onvoldoende, van wie die zou moeten zijn'. Vaak wordt gedoeld op het wonen in de stad; verschillende opiniemakers en maatschappelijke bewegingen stellen dat dit inmiddels onvoldoende mogelijk is voor iedereen, en protesteren daarbij tegen beleid dat ongelijkheid, gentrificatie en segregatie bevordert. Een bekend voorbeeld van een dergelijk protest is Recht op de stad: een initiatief van Rotterdamse bewonersgroepen tegen het huidige, en vóór een alternatief woonbeleid van de stad. De beweging heeft haar oorsprong in verzet tegen de sloop van sociale huurwoningen in de Tweebosbuurt. Rapporteurs van de Verenigde Naties (VN) spraken hun zorgen uit over deze kwestie en het woonbeleid van de gemeente in Rotterdam-Zuid in het algemeen.¹ Het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK), woningcorporatie Vestia en de gemeente

Rotterdam herkenden zich niet in meerdere constatering van de rapporteurs, en gaven een uitgebreide toelichting op hoe zij zorgen voor een passend aanbod van sociale huurwoningen en hoe ze omgaan met de belangen van de huurders van de gesloopte woningen.² Recht op de stad was ook betrokken bij het Woonprotest en de Woonopstand: demonstraties waarbij duizenden mensen

in het najaar van 2021 in steden als Amsterdam en Rotterdam de straat op gingen om op te komen voor meer, betaalbare en eerlijkere huisvesting. Maar er is in meer opzichten onvoldoende ruimte voor bepaalde groepen en functies van een stad, stellen Simon Franke en Wouter Veldhuis (2018) in hun essay 'Verkenning van de rechtvaardige stad'. Volgens hen wordt de inrichting van de stad momenteel te veel bepaald door economisch en financieel denken, waardoor bijvoorbeeld vastgoed met een maatschappelijke functie er steeds schaarser wordt. Deze geluiden markeren een omslag in het denken over de stad. Naast het creëren van een aantrekkelijke stad en het behouden van de hogeropgeleide middenklasse, lijkt er nu ook steeds meer aandacht voor perspectief bieden aan de huidige bewoners van de stad.

Ook onderzoek voedt dit type discussie en kritiek. Zo concludeerde de Raad voor de leefomgeving en infrastructuur (Rli) (2020) in haar rapport 'Toegang tot de stad' dat steeds meer mensen niet volwaardig kunnen deelnemen aan de stedelijke samenleving. Dat wil zeggen: er goed kunnen wonen en

1. <https://spcommreports.ohchr.org/TMResultsBase/DownloadPublicCommunicationFile?gld=26359>

2. <https://spcommreports.ohchr.org/TMResultsBase/DownloadFile?gld=36358>

gebruikmaken van publieke voorzieningen en vervoer. Daarbij wijzen de auteurs bijvoorbeeld naar de steeds hoger wordende prijs van wonen in de stad, waardoor grote groepen mensen moeite hebben om er een passende woning te vinden. Ook inclusieve publieke voorzieningen staan volgens de Rli onder druk; bibliotheken en buurtcentra moeten in toenemende mate plaatsmaken voor winkels, terrassen en evenementen – plekken dus, waar je alleen of vooral als consument verblijft en waar uitsluitend mensen die het zich kunnen veroorloven gebruik van kunnen maken. Verder ziet de Rli dat toegang tot vervoer in de stad onevenredig verdeeld is, waarbij onder anderen mensen met een lagere sociaaleconomische positie vaak het onderspit delven.

Tegen deze achtergrond pleiten (onder andere) overheden, ook gemeenten, voor meer rechtvaardige of inclusieve steden en wijken.³

Wat is een rechtvaardige stad?

Maar wat betekent dat precies, zo'n inclusieve of rechtvaardige stad? Die vraag blijft in discussies en beleid vaak onbeantwoord, stelt onderzoeker en bijzonder hoogleraar Edwin Buitelaar (2020) in zijn essay 'Maximaal, gelijk, voldoende, vrij: vier perspectieven op de rechtvaardige stad'. En dat terwijl

de rechtvaardige stad omgeven is met vragen en dilemma's, waar het idee van een 'stad van en voor iedereen' onvoldoende antwoord op geeft. Want, om in de woorden van Buitelaar te spreken: "Wát is het dan waar iedereen aanspraak op maakt, of op zou moeten of mogen maken? En vooral ook, wáár dan? Moet iedereen op elke plek in de stad kunnen wonen? [...] Of betekent inclusiviteit dat iedereen een betaalbare woning in de stad moet kunnen verkrijgen, ongeacht of dat tot ruimtelijke clustering van bepaalde groepen (segregatie) leidt?" Volgens Buitelaar is er niet één algemeen antwoord, maar zijn er meerdere mogelijk. Hij onderscheidt vier mogelijke antwoordrichtingen op de vraag wat een rechtvaardige of inclusieve stad inhoudt: 'de welvarende stad', 'de egale stad', 'de voorzienende stad' en 'de vrije stad'. Deze perspectieven kennen duidelijke onderlinge verschillen – er is dus wat te kiezen. Dat kiezen is wat Buitelaar betreft geen vrijblijvende optie, maar een belangrijke voorwaarde voor goed(e) discussies en beleid rondom de

rechtvaardige stad. Zonder discussie en een eigen definitie van het concept wordt beleid volgens hem vaak simplistisch en ineffectief, bijvoorbeeld omdat "partijen het dan oppervlakkig gezien met elkaar eens zijn, maar op een dieper niveau hele verschillende perspectieven kunnen hebben."*

Dit magazine

Ruimte voor verschillende perspectieven op rechtvaardigheid en discussie en keuzes daarbij is dus belangrijk. In dit magazine nemen we je daarom – zowel tekstueel als visueel – mee in de theorie over deze rechtvaardigheidspectieven. Daarnaast verkennen we hoe er in de praktijk invulling wordt gegeven aan perspectieven op de rechtvaardige stad. We beschrijven hoe er in een achttal steden op uiteenlopende manieren werken aan rechtvaardigere steden. Daarbij hebben we een focus op het niveau van de wijk. We sluiten het magazine af met een aantal reflecties en conclusies.

* Deze quote komt uit een interview dat we hadden met Edwin Buitelaar, waarin hij inging op het wat en waarom van de vier rechtvaardigheidspectieven en hoe hij ze terugziet in de maatschappij. Hier kun je het hele artikel lezen.

Focus op de wijk¹

Stedelijke onrechtvaardigheid – in de betekenis van (kansen)ongelijkheid – is het meest zichtbaar binnen **bepaalde gebieden, wijken en buurten**. Door diverse beleidskeuzes van de Rijksoverheid, gemeenten, woningcorporaties en andere lokale spelers wonen in bepaalde wijken relatief veel mensen in (sociaaleconomische en anderszins) kwetsbare posities en samenhangende problemen, zoals armoede, schulden en gezondheidsachterstanden. In deze wijken staat bovendien de leefbaarheid groeiend onder druk, terwijl die gemiddeld in Nederland juist verbetert.

Dit soort ruimtelijke segregatie wordt veelal in verband gebracht met **buurteffecten**. Buurteffecten zijn de negatieve effecten van bepaalde buurtkenmerken op de ontwikkelkansen (op het gebied van onder meer scholing, werk, inkomen en gezondheid) van bewoners. Deze kenmerken zijn divers – het kan bijvoorbeeld gaan om een ruimtelijke inrichting die sociale controle onvoldoende mogelijk maakt, of de aanwezigheid van relatief veel

gezinnen die in armoede leven en minder ‘ruimte’ hebben voor de opvoeding. Over het bestaan van buurteffecten in Nederland wordt al lang en fel gediscussieerd, maar het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) (2021) heeft voorlopig het laatste woord. Dat concludeert in zijn rapport ‘Opgroeien in een kwetsbare wijk’ dat buurteffecten – met name voor kinderen en adolescenten – wel degelijk bestaan. Het maakt dus uit waar je wieg staat.² Volgens velen is deze vorm van kansenongelijkheid haast synoniem aan onrechtvaardigheid: niemand kiest immers een eigen geboorteplaats uit.

Sinds de Tweede Wereldoorlog proberen overheden in Nederland (te grote) verschillen tussen wijken te verminderen, bijvoorbeeld door de samenstelling van woningen in wijken te veranderen (de ‘gemengde wijk’-gedachte), en/of door met sociale programma’s bewoners te ‘verheffen’ (sociale stijging). Ongelijkheid wordt dus vaak met **wijkenbeleid** bestreden: door fysieke en/of sociale aanpakken op te tuigen die ten goede komen aan bepaalde gebieden in de stad, wordt geprobeerd (te grote) verschillen te verkleinen.

1. Zie bijvoorbeeld: Uytterlinde, M., Van der Velden, J., & Bouwman, R. (2020). Wijk in zicht: Kwalitatief onderzoek naar de dynamiek van leefbaarheid in kwetsbare wijken. Platform31. Van <https://www.platform31.nl/publicaties/wijk-in-zicht#>

En: Van der Velden, J., & Can, E. (2022). 75 jaar stedelijke vernieuwing en wijkaanpak: Kennisdossier stedelijke vernieuwing - update 2022. Platform31. Van <https://www.platform31.nl/publicaties/75-jaar-stedelijke-vernieuwing-en-wijkaanpak>

2. Zie ook: <https://www.eur.nl/nieuws/een-ongelijke-verdeling-van-kansen#:~:text=Wie%20opgroeit%20in%20een%20kansarme,ruim%20dertigduizend%20euro%20per%20jaar>

Denken over de rechtvaardige stad: een korte geschiedenis

De recente opleving van het concept 'rechtvaardige stad' in Nederlandse beleidskringen en vakliteratuur kent een lange aanloop in de sociale en ruimtelijke wetenschappen. De *just city* wordt al zeker vijftig jaar in verschillende disciplines (waaronder geografie, planologie en sociologie) getheoretiseerd. Een voorlopige kroon op dit werk is het boek *'The Just City'* van Susan Fainstein (2010).⁴ Veel van wat er wordt verstaan onder 'de rechtvaardige stad' is te herleiden tot deze bijdrage aan het debat.

Fainsteins werk is geworteld in de kritische sociale theorie: een stroming die gericht is op het bekritisseren en veranderen van de maatschappij.⁵ Ook de pioniers van de rechtvaardige stad zijn terug te vinden in deze theoretische stroming. Eind jaren zestig en begin jaren zeventig schreven Henri Lefebvre en David Harvey over de stad in relatie tot rechtvaardigheid. Zij zagen verstedelijking als drijvende kracht achter het kapitalisme en daardoor ook als voedingsbodem van sociale en economische ongelijkheid.⁶ Een belangrijke bijdrage van Harvey is het argument dat sociaalgeografen (zijn vakgebied) niet neutraal moeten blijven als het

gaat om gettovorming en verval in de stad, maar zich moeten inzetten voor een meer rechtvaardige stad. Lefebvre pleitte ook voor revolutionaire ideeën, zoals het terugwinnen van stedelijk gebied door gemarginaliseerde groepen die in de voorsteden (banlieues) wonen. Dit concept werkte hij uit tot *right to the city*, wat hij definieert als het recht van een stadsgemeenschap om niet uitgesloten te worden van de voordelen die de stad te bieden heeft.⁷

Het revolutionaire gedachtengoed van Lefebvre en Harvey deed heel wat stof opwaaien in de sociale

4. Fainstein, S. S. (2010). *The just city*. Cornell University Press.

5. Ritzer, G., & Stepnisky, J. (2021). *Sociological theory*. SAGE Publications.

6. Zie bijvoorbeeld: Harvey, D. (2010). *Social justice and the city* (vol. 1). University of Georgia Press. En: Lefebvre, H. (2003). *The urban revolution*. University of Minnesota Press.

7. Lefebvre, H. (1967). *Le droit à la ville*. *L'Homme et la Société*, 6(1), 29-35.

wetenschappen, maar bleef decennialang onder de radar van de meer praktijkgerichte beleids wereld. Hun theorieën pleitten immers voor groot-schalige revolutie en zijn daardoor allesbehalve pragmatisch.⁸

In 2010 liet Fainstein de revolutionaire teugels vieren door in haar boek *'The Just City'* niet alleen Harvey en Lefebvre te citeren, maar ook kennis te nemen van de rechtvaardigheidsprincipes van filosoof John Rawls. Die principes maken het werken aan een rechtvaardige stad mogelijk zonder voor revolutionaire verandering te pleiten. Daarnaast is het werk van Fainstein praktischer omdat ze drie criteria voor een rechtvaardige stad benoemt: diversiteit (diversity), billijkheid (equity) en democratie (democracy, soms vrij vertaald als 'participatie'). Diversiteit heeft te maken met de mate waarin een stad en haar burgers openstaan voor verschillen en waarin cultureel en economisch diverse buurten acceptabel worden gevonden. Met democratie verwijst Fainstein naar de mate waarin concrete eisen van de gemeenschap (zoals een bepaalde voorziening in de stad) worden meegenomen in processen rondom inrichting van de stad. Met billijkheid bedoelt Fainstein een eerlijke

verdeling, vaak beginnend met huisvesting. Op haar zoektocht naar een rechtvaardige stad onderzoekt Fainstein of verschillende wereldsteden aan de criteria voldoen. Amsterdam komt uit de bus als een goed voorbeeld van een rechtvaardige stad; de lokale overheid luistert goed naar de wensen van Amsterdammers (democratie), de stad en haar inwoners staan open voor diversiteit in de stad en er zijn relatief veel betaalbare sociale huurwoningen in de woningvoorraad (billijkheid). Vooral het laatste punt werd bekritiseerd sinds het aandeel sociale huurwoningen afneemt onder invloed van de liberalisatie van de woningmarkt.⁹ Fainstein erkent dit: ook zij ziet dat de stad meer en meer wordt overgeleverd aan marktwerking, ten koste van de billijkheid en uiteindelijk de rechtvaardigheid.¹⁰

Maximaal, gelijk, voldoende, vrij

Waar de zojuist genoemde wetenschappers één bepaald perspectief op de rechtvaardige stad verdedigen, zijn er volgens Edwin Buitelaar¹¹ meerdere mogelijke perspectieven op de rechtvaardige stad. Hij onderscheidt de welvarende, egale, voorzienende en de vrije stad. Hieronder volgt een korte uitleg van deze perspectieven.

De welvarende stad

In het perspectief van de welvarende stad betekent streven naar een rechtvaardige stad, streven naar maximale welvaart van een stad – dat wil zeggen: een maximale gemiddelde waarde van woningen en ander vastgoed in de stad. Een belangrijk instrument voor bestuurders en beleidsmakers die vanuit dit perspectief werken, is de maatschappelijke kosten- en batenanalyse (MKBA). Met dat instrument kan worden ingeschat wat de effecten van bijvoorbeeld een bepaald infrastructuur- of gebiedsontwikkelingsproject op de welvaart in een stad zijn. Er is ook kritiek op dit perspectief. Die bestaat enerzijds uit dat het uitgaat van een te nauwe interpretatie van 'welvaart', namelijk te sterk gericht op het financiële aspect en het hier en nu, en te weinig op immateriële zaken (zoals het geluk van mensen) en effecten op andere regio's en landen en toekomstige generaties. Een ander, fundamenteeler kritiekpunt is de focus van de welvarende stad op de collectieve welvaart; het perspectief heeft minder of geen oog voor (de rechtvaardigheid van) verdeling van welvaart over individuen, en kan leiden tot scheve verdelingen, ongelijkheid en schending van individuele rechten.

8. AGORA, een populair wetenschappelijk magazine voor sociaalruimtelijke vraagstukken, 2012: "Het revolutionaire denken van Harvey is klaarblijkelijk weinig bruikbaar als praktisch werkkader voor stedelijke onderzoekers en beleidsmakers."

Zie <http://www.agora-magazine.nl/wp-content/uploads/2012/09/AGORA-2012-1-RSVP.pdf>

9. Bijvoorbeeld: Uitermark, J. (2012). An actually existing just city? The fight for the right to the city in Amsterdam. In N. Brenner, P. Marcuse, & M. Mayer (Ed.), *Cities for people, not for profit: critical urban theory and the right to the city* (pp. 197-214). London and New York: Routledge.

10. Niekus, M. Amsterdam als dé eerlijke stad? – Susan Fainstein. Stadsleven. <https://www.stadsleven.nu/2015/06/28/amsterdam-als-de-eerlijke-stad-susan-fainstein/>

11. Buitelaar, E. (2020). Maximaal, gelijk, voldoende, vrij: Vier perspectieven op de rechtvaardige stad. Trancity en Valiz. Van <https://trancity.nl/downloads/maximaal-gelijk-voldoende-vrij.html>

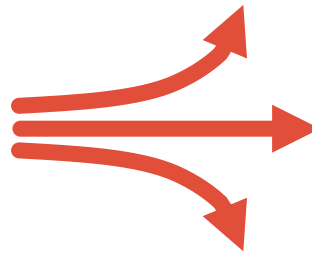
De egale stad

Het perspectief van de egale stad definieert rechtvaardigheid als gelijkheid. Op nationaal niveau gaat het daarbij vaak om gelijkheid in de verdeling van inkomen en vermogen, op stadsniveau daarnaast vooral ook om ruimtelijke gelijkheid tussen mensen binnen steden. Denk aan een gelijke verdeling van – en daarmee toegang tot – voorzieningen, zoals scholen, over de stad. De egale stad houdt niet alleen het streven naar gelijkheid, maar ook het actief tegengaan van ongelijkheid in. Vanuit dit perspectief moet ook de ruimtelijke uitsortering van deze ongelijkheid – segregatie, bijvoorbeeld overwegend ‘arme’ versus ‘rijke’ wijken – worden bestreden. Dit laatste is een expliciet doel van veel gemeenten die zogenoemd mengingsbeleid voeren, waarbij ze door bijvoorbeeld te sturen op de bouw van woningen in verschillende prijssegmenten meer gemengde wijken proberen te realiseren.

De voorzienende stad

Vanuit het perspectief van de voorzienende stad is een stad rechtvaardig als iedereen er over bepaalde ‘primaire goederen’ kan beschikken, zoals een betaalbare woonruimte en een veilige leefomgeving. In dit perspectief is rechtvaardigheid

dus de aanwezigheid van een sociale basis voor alle inwoners. Verschillen in de verdeling van goederen boven deze sociale basis doen er in de voorzienende stad niet toe; alleen absolute (en niet relatieve) armoede moet worden voorkomen en tegengegaan. Dat betekent dat fenomenen als gentrificatie en segregatie op zichzelf vanuit dit perspectief gezien niet onwenselijk zijn – zolang er maar voor iedereen betaalbare, passende woonruimte is. Werken vanuit dit perspectief vraagt om definities van wat ‘voldoende’ is; wat is bijvoorbeeld een betaalbare huur of hypotheek in een bepaalde financiële situatie, of wat is een acceptabele reistijd naar werk? Antwoorden op dit soort vragen zijn altijd tijd- en plaatsafhankelijk.

De vrije stad

Anders dan in de hierboven beschreven drie perspectieven, gaat de vrije stad niet over economische en ruimtelijke orde in de stad, maar over de kaders waarin deze ontstaat. Die kaders zijn fundamentele individuele vrijheden en gelijke rechten. Werken vanuit het perspectief van de vrije stad betekent het beschermen van deze waarden – en nadrukkelijk niet het ingrijpen op uitkomsten en verdelingen. Ruimtelijke segregatie van mensen in de stad, bijvoorbeeld, wordt in de vrije stad

geaccepteerd en niet bestreden, omdat dat ten koste gaat van de vrijheden en rechten van iedereen om overal te kunnen wonen. Een benadering die aan dit perspectief gelinkt kan worden – en dat de afgelopen jaren ook steeds vaker wordt – is de *capability approach*, voortgekomen uit het denken van Amartya Sen en Martha Nussbaum. Deze benadering richt zich niet op formele, maar op feitelijke (keuze)vrijheden en mogelijkheden van individuen om te kunnen zijn en doen wat ze willen. Daarvoor zijn niet alleen economische factoren, maar ook persoonlijke capaciteiten van mensen en hun omgeving (fysiek, sociaal-cultureel en institutioneel) bepalend. Werken volgens de *capability approach* betekent dus het proberen te vergroten van feitelijke kansen op al deze gebieden.

Meer lezen over de *capability approach*?

Lees [hier](#) een artikel dat we schreven naar aanleiding van een interview met Céline Janssen, promovenda aan de TU Delft, over de toegevoegde waarde en toepassing van de *capability approach* in gebiedsontwikkeling met aandacht voor kansengelijkheid.

De beschreven rechtvaardigheidsperspectieven zijn dus op verschillende manieren onderscheidend, waaronder in wat ze zeggen over waar rechtvaardigheid nu precies over gaat (verdeling van rechten en kansen of de verdeling van goederen), wat een rechtvaardige verdeling is en het al dat niet accepteren van verschil. De afbeelding hiernaast laat zien waar de perspectieven op deze punten voor staan.

Duurzaamheid als onderdeel van de rechtvaardige stad

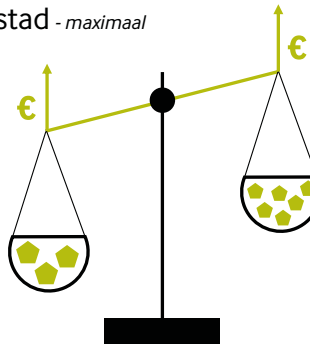
Volgens voormalig lector Guido Walraven is de rechtvaardige stad óók een duurzame stad, waarin ecologische grenzen worden gerespecteerd. Wij mochten Walraven interviewen over zijn uitwerking van de rechtvaardige stad, waarbij hij ook concepten als de donut-economie en de duurzame ontwikkelingsdoelen betreft. Lees hier een artikel over dit interview.

Meer over de vier perspectieven

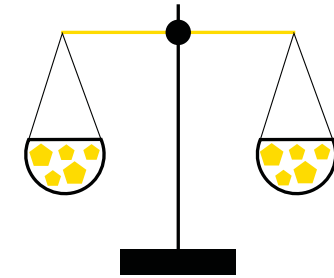
Lees [hier](#) het volledige verhaal over de vier rechtvaardigheidsperspectieven, in het essay 'Maximaal, gelijk, voldoende, vrij: vier perspectieven op rechtvaardigheid' van Edwin Buitelaar.

Rechtvaardigheidsperspectieven gevisualiseerd:

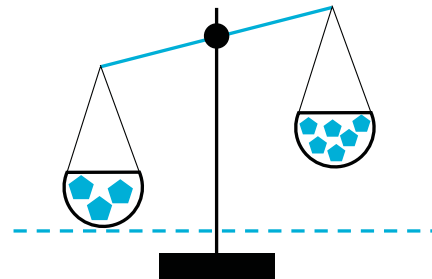
Welvarende stad - *maximaal*

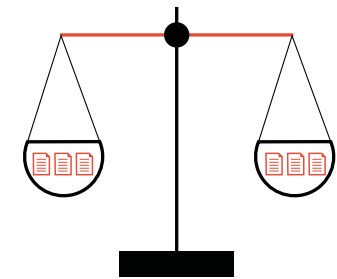
Egale stad - *gelijk*

Voorzienende stad - *voldoende*

Vrije stad - *vrij*

Legenda voor bovenstaande visualisatie:

Rechtvaardigheidsprincipe waarbij **geen** verschil tussen mensen aanwezig mag zijn.

Rechtvaardigheidsprincipe waarbij verschil tussen mensen aanwezig mag zijn.

Verdeling van goederen
(*distributive justice*)

Verdeling van rechten en kansen
(*social justice*)

Combinaties

Hoewel de perspectieven op bepaalde punten met elkaar kunnen samengaan, botsen ze vaak ook. Dat geldt met name voor de welvarende, egale en vrije stad; combinaties tussen deze perspectieven zijn moeilijk te maken. Streef je als gemeente bijvoorbeeld actief naar een wijk waar mensen uit alle inkomensgroepen een woonplek hebben (de egale stad), dan betekent dat onvrijheid voor sommige mensen (bijvoorbeeld voor een inkomensgroep die al voldoende vertegenwoordigd is) om in die wijk te wonen (wat ingaat tegen het principe van de vrije stad).

Ruimtelijke uitwerkingen

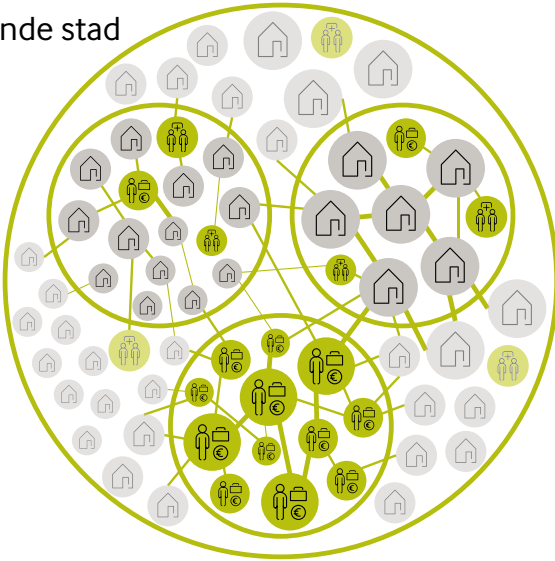
Er zijn ook verschillen tussen hoe de perspectieven ruimtelijk kunnen uitpakken; de welvarende, egale, voorzienende en vrije stad hebben elk hun eigen (mogelijke) fysieke kenmerken. In de welvarende stad komt bijvoorbeeld zeer waarschijnlijk clustering van bedrijven voor, aangezien dat een positief effect kan hebben op de economische welvaart van een stad. Ook kent de welvarende stad waarschijnlijk economische verschillen tussen wijken en verschil in nabijheid en/of kwaliteit van publieke voorzieningen en vervoer. In de egale stad komen zulke verschillen en clustering van economische

activiteiten niet voor, maar is (toegang tot) werk gelijk verdeeld over de stad en haar inwoners – net als (toegang tot) publieke voorzieningen, wonen en vervoer. De voorzienende stad kent deze gelijke verdeling waarschijnlijk niet, maar biedt al haar inwoners voldoende (toegang tot) woonruimte, publieke voorzieningen en vervoer. De ruimtelijke uitwerking van de vrije stad is – vanwege de focus op kaders in plaats van uitkomsten – minder voorspelbaar, maar kan bijvoorbeeld wel nog onbestemde, vrij te ontwikkelen gebieden kennen. Ook zijn grotere verschillen en segregatie in een vrije stad goed denkbaar.

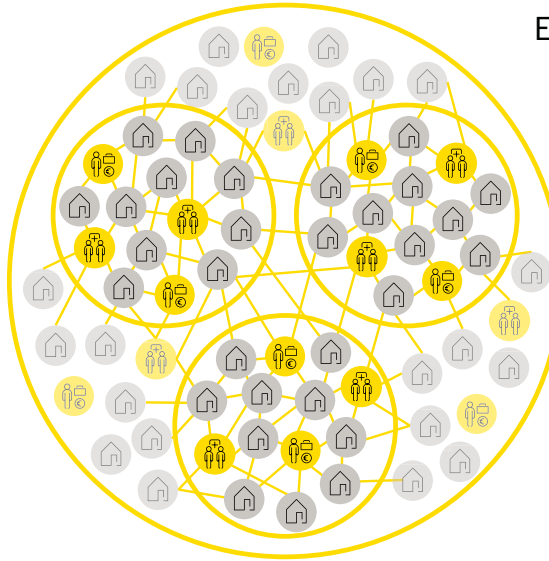

Hier maken we de (mogelijke) ruimtelijke implicaties van elk rechtvaardigheidsperspectief visueel duidelijk.

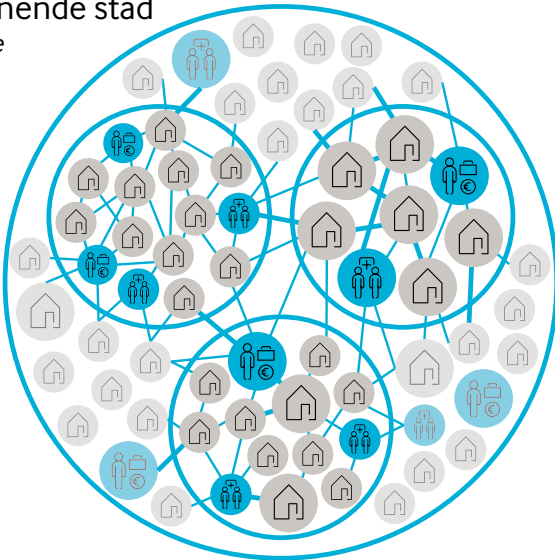
Welvarende stad
maximaal

Egale stad
gelijk

Voorzienende stad
voldoende

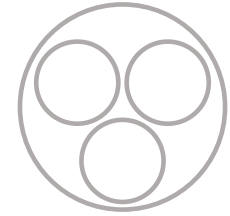

Vrije stad
vrij

Ruimtelijke uitwerking rechtvaardigheidsprincipes:

Stad & wijken:

Wonen:

Zorg en publieke voorzieningen:

Onderwijs en arbeid:

Mobiliteit:

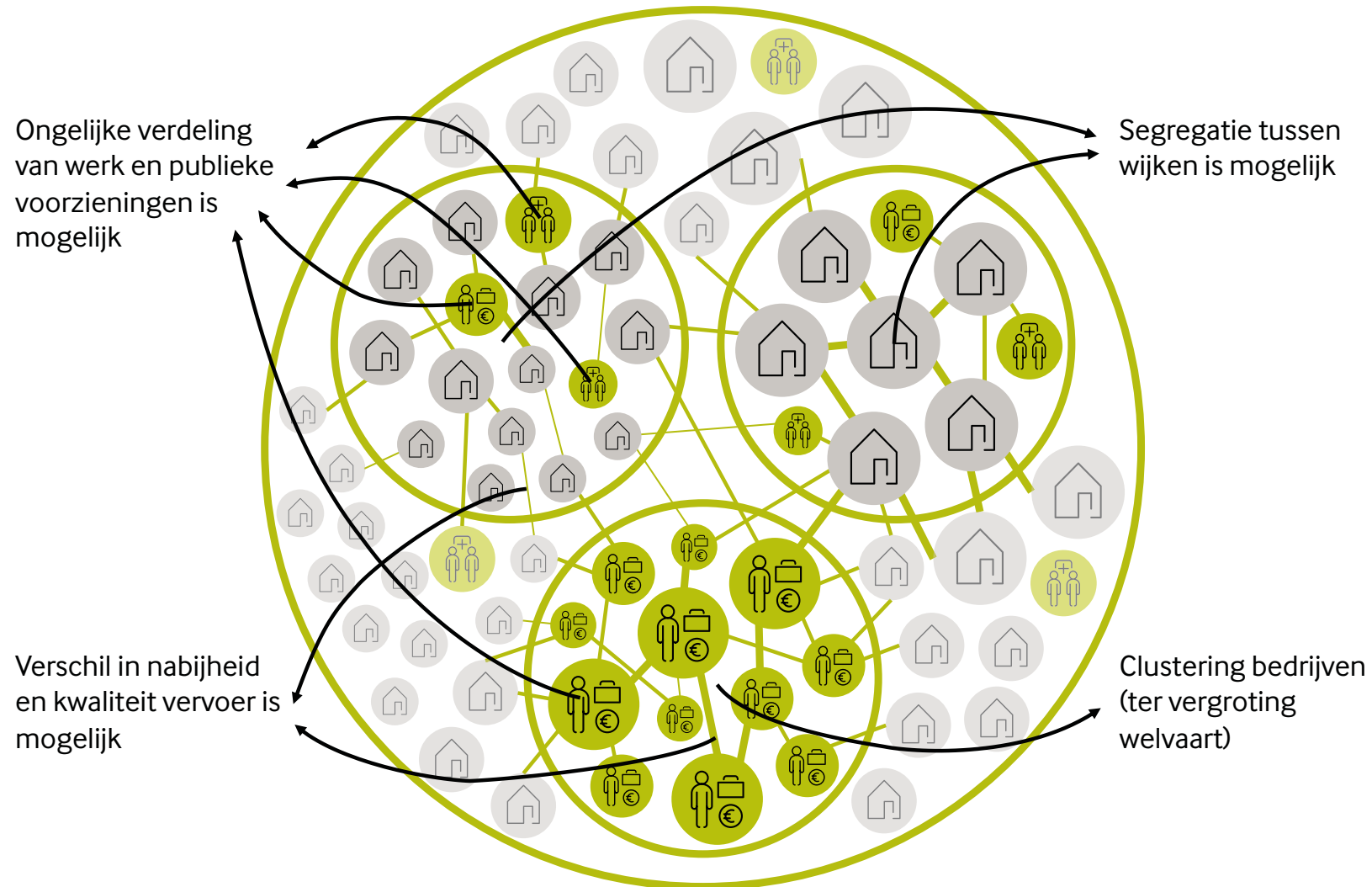

Groot

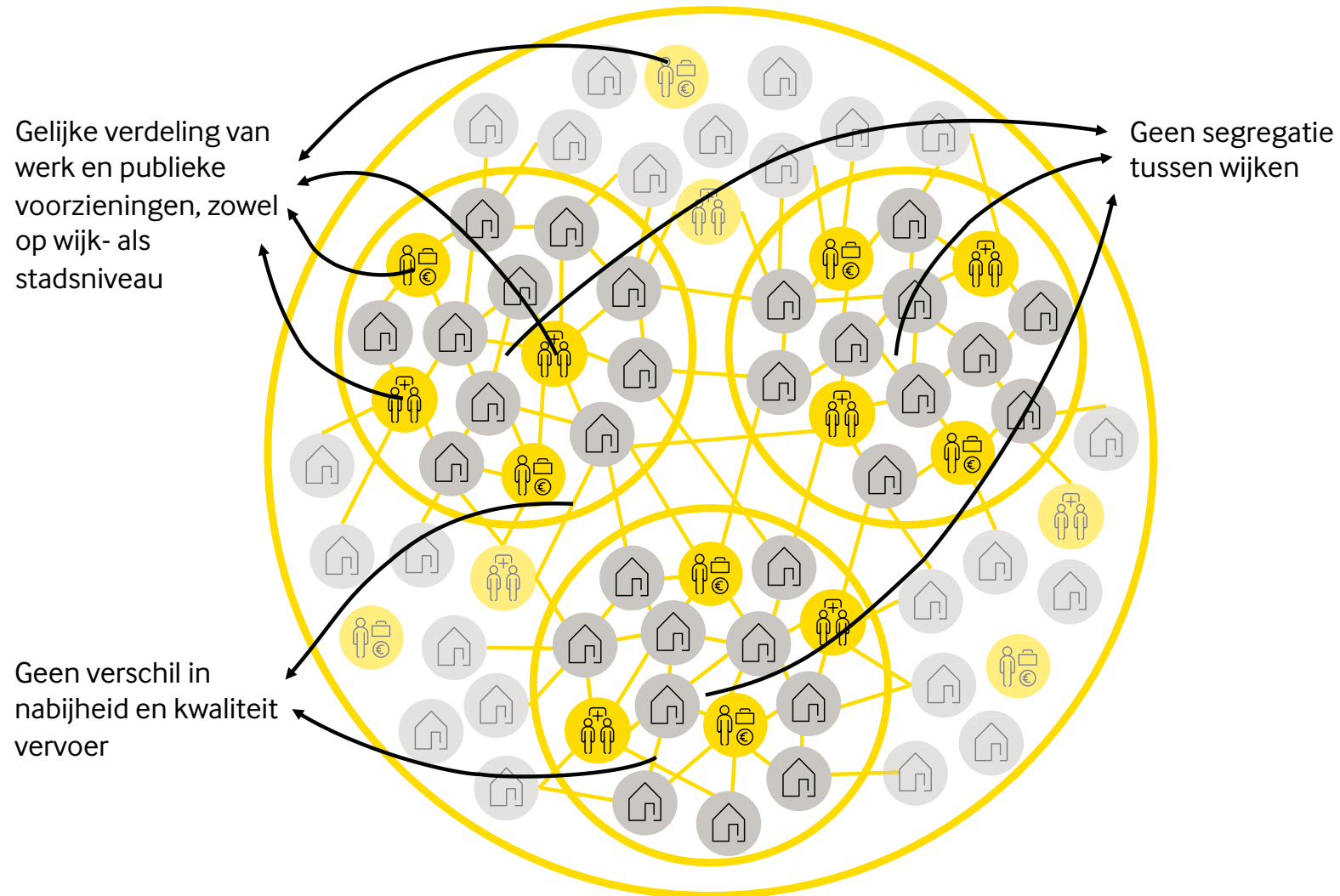
Middel

Klein

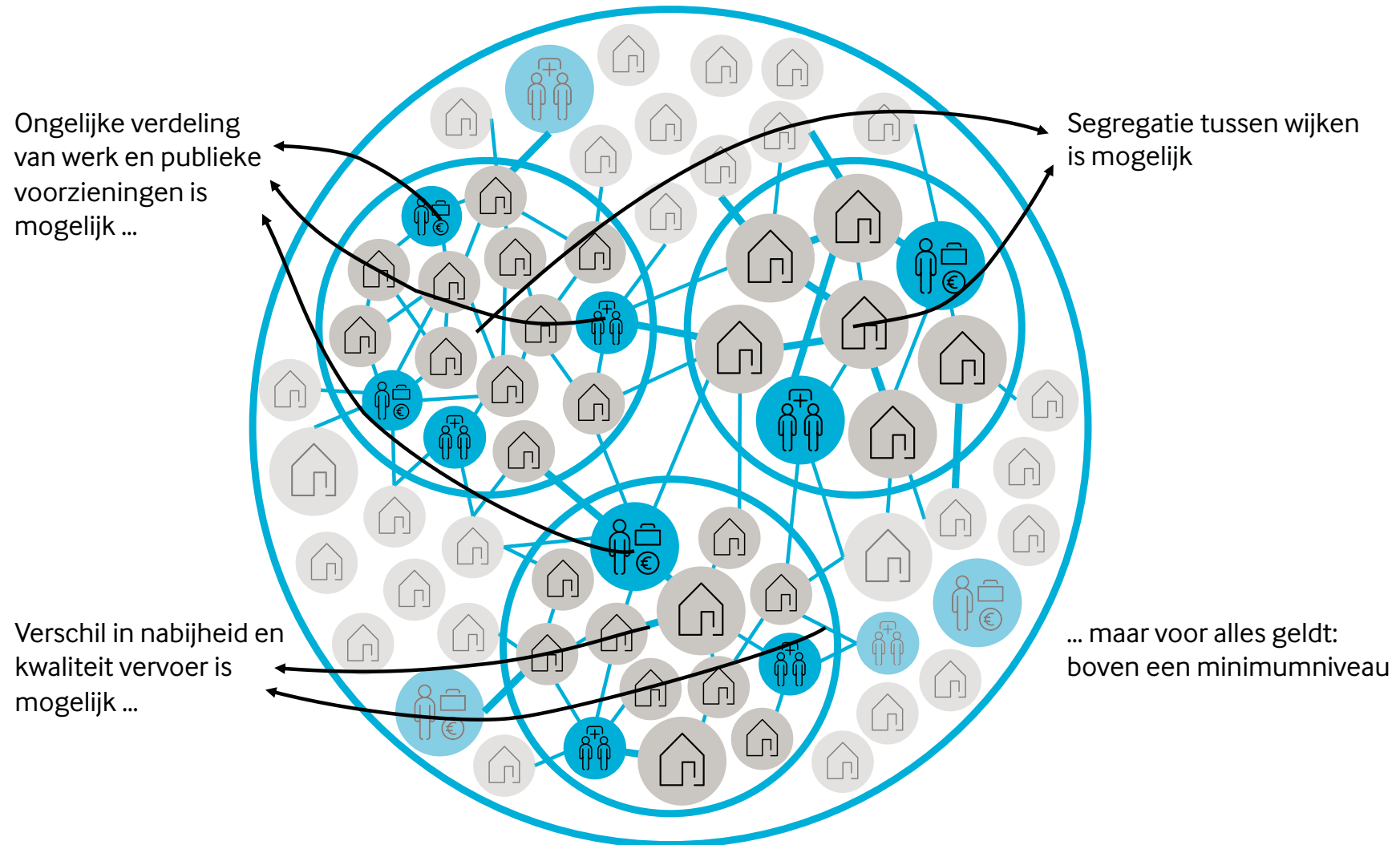
De welvarende stad

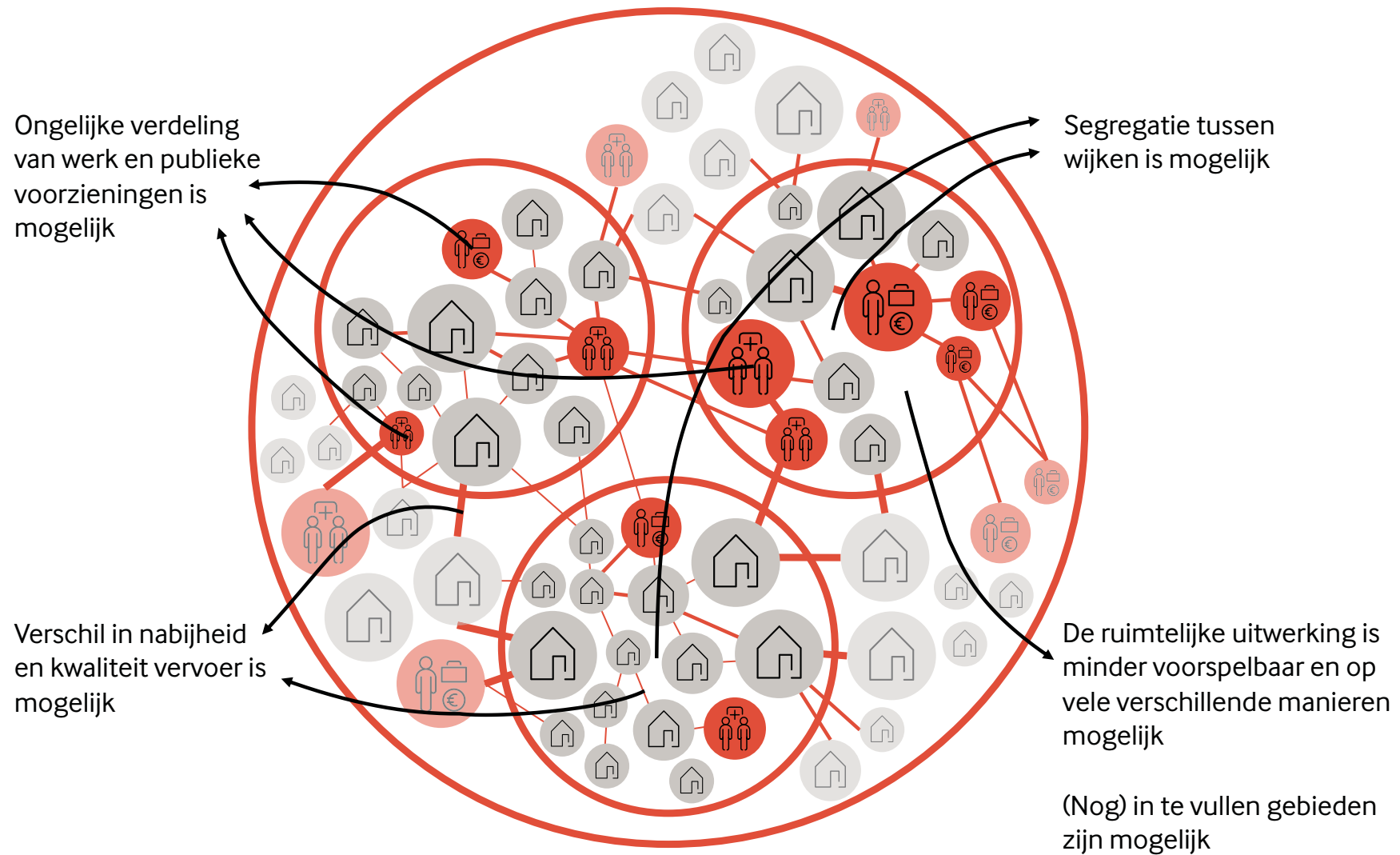
De egale stad

De voorzienende stad

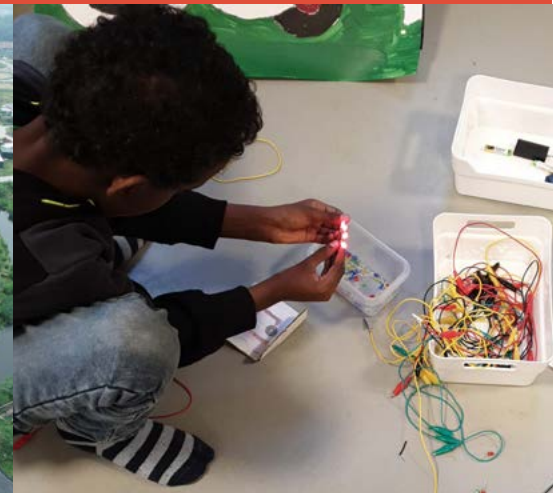
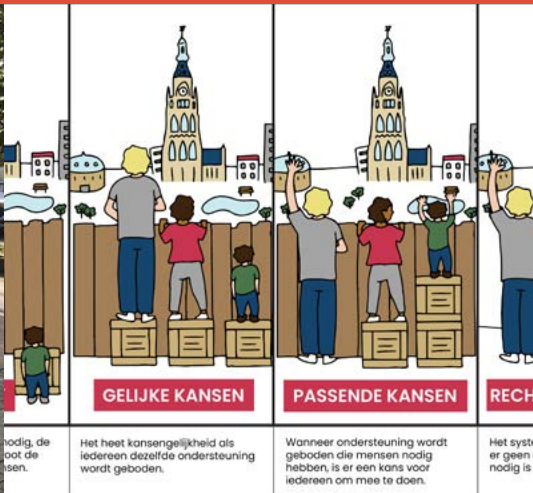

De vrije stad

De praktijk: acht voorbeelden

Hoe ziet de praktijk van het werken aan een rechtvaardigere stad en wijk eruit? En hoe verhoudt dat zich tot de beschreven rechtvaardigheids-perspectieven? We beschrijven hoe gemeenten en andere organisaties in acht steden de stad, wijk of buurt op verschillende terreinen rechtvaardiger of inclusiever proberen te maken.

E-bikes voor werkzoekenden, Rotterdam

Op basis van een interview met Karin van der Voorden (jobhunter, gemeente Rotterdam) en Kate Spierings (service and social design consultant, Ideate – vanuit Ideate betrokken bij de Verkeersonderneming).

‘Ik zou wel daar willen werken, maar ik kan de buskaart niet betalen’

Het idee voor het project ‘E-bikes voor werkzoekenden’ ontstond bij de Verkeersonderneming – een verband waarin de Rotterdamse haven, de gemeente Rotterdam, het Rijk en de Metropool-regio Rotterdam-Den Haag samen werken aan de bereikbaarheid van de regio Rotterdam. Kate Spierings: “In eerder onderzoek – waar ook mensen met een laag inkomen aan meededen – kregen we signalen dat mensen last hebben van vervoersarmoede, en mede daarom geen baan kunnen vinden. Mensen zeiden: ‘Goede banen zijn niet in de buurt’, of: ‘Ik zou wel daar willen werken, maar ik kan de buskaart niet betalen.’” Dat was voor de Verkeersonderneming reden om na te denken over nieuwe interventies tegen verkeersarmoede.

Daaruit kwam (onder andere) het e-bikeprogramma voort, dat uiteindelijk in 2019 – in pilotvorm – van start ging.

E-bike en jobcoach

De opzet van deze en de daaropvolgende pilots was simpel: een groep werkzoekende inwoners van Rotterdam-Zuid kreeg gedurende twee tot drie maanden een e-bike in bruikleen, om daarmee in een groter gebied werk te kunnen zoeken. In deze periode kregen ze ook begeleiding van een jobcoach, licht jobhunter Karin van der Voorden van de gemeente Rotterdam toe. Als deelnemers na deze tijd een baan hadden gevonden en behouden, konden ze de e-bike overnemen voor een relatief laag bedrag dat ze in termijnen met de nieuw ontvangen reiskostenvergoeding konden

voldoen. De werving van werkzoekenden verliep via klantmanagers van de afdeling Werk & Inkomen van gemeente Rotterdam. Ook konden mensen zelf reageren op een advertentie in het speciaal voor bijstandsgerechtigden opgestelde gemeentemagazine 010werkt. Voorwaarden voor deelname waren een grote eigen motivatie om aan het werk te gaan en relatief goede kansen op de arbeidsmarkt.

Ruim 50% uitstroom en andere opbrengsten

De uitkomsten van de pilots waren positief. In totaal deden enkele tientallen mensen mee, van wie meer dan de helft na twee of drie maanden een baan had gevonden en de e-bike overnam. Maar mensen ervoeren ook minder vervoersarmoede op privégebied: “Er waren mensen die voor de pilot niet meer durfden te reizen na een bepaald tijdstip, en na de pilot zeiden: ‘Ik durf weer naar m’n vriendin te reizen.’ Dat soort zaken kunnen de sfeer in een wijk echt verbeteren,” aldus Kate.

Rotterdam-Zuid en NPRZ

Het was een bewuste en logische keuze om het e-bikeprogramma in Rotterdam-Zuid op te zetten, vertellen Karin en Kate. De werkloosheidscijfers zijn in Zuid relatief hoog, en er zijn minder vervoersopties. Bovendien sloot het project goed

aan op het Nationaal Programma Rotterdam Zuid (NPRZ) – een grootschalige gebiedsgerichte aanpak die onder andere de grote werkloosheid moet aanpakken. De coördinatie van het project kwam zodoende bij het NPRZ te liggen. Financiering van de pilot kwam van de afdeling Mobiliteit van de gemeente (voor de uitvoering) en de Verkeersonderneming (voor de ontwikkeling).

Equity boven equality

Het e-bikeproject kwam ook voort uit een bredere zorg over vervoersarmoede binnen de Verkeersonderneming. Kate: “Er zijn gewoon gebieden in Nederland waar het vervoer verschaalt. [...] Elke persoon in de metropoolregio moet toegang hebben tot werk, moet daar fysiek kunnen komen. Dat

is een vereiste. En dus help je mensen bij wie je ziet dat ze daarin gehinderd worden.” Hiermee gaat het programma uit van een perspectief waarin equity (eerlijkheid) belangrijker is dan equality (gelijkheid), legt Kate uit: “Sommigen hebben een achterstand, bijvoorbeeld in de kans om aan het werk te gaan, en die geef je een duwtje in de rug.”

Succesfactoren

Cruciaal voor het succes was een goede verbinding tussen ideevorming en uitvoering. In het begin was de uitvoering van het e-bikeproject binnen het NPRZ in handen van een team dat zich helemaal richtte op het thema werk, wat in belangrijke mate bijdroeg aan het succes van het project, zegt Karin: “Dat team maakte zich er echt hard voor, en dat is ontzettend nodig.” Ook toegewijde projectleiders – mensen die eigenaarschap voelen en afdelingen binnen gemeenten kunnen verbinden – zijn onmisbaar, vinden beide gesprekspartners. In meer praktische zin is goede begeleiding door een jobcoach een belangrijke randvoorwaarde, besluit Karin.

Toekomst: vast onderdeel werkproces Werk & Inkomen

In 2021 liep de laatste pilot af. De positieve resultaten deden de gemeente Rotterdam besluiten om het e-bikeprogramma vast onderdeel te maken

van de werkwijze van de afdeling Werk & Inkomen. Karin en Kate moedigen andere gemeenten aan om een soortgelijk project te starten. Kate: “Dit soort pilots durven doen – dat is een van de manieren om sociale ongelijkheid in het algemeen en vervoersarmoede in het bijzonder tegen te gaan. [...] Ik ben heel blij als iedereen dit gaat kopiëren.”

Meer lezen?

Het reisexperiment ‘100 Rotterdammers’ vormde de aanleiding voor Kate en haar collega om de vraag te stellen of mensen misschien minder snel een baan vinden door vervoersarmoede. Lees in [dit rapport](#) de resultaten van het experiment.

Verdeling van:

- Kansen (werk)
- Mobiliteit

Perspectieven: vrij, *capability approach*, voorzienend

In dit project herkennen we de perspectieven van de vrije en de voorzienende stad – en de

capability approach, gerelateerd aan onder andere de vrije stad. Door e-bikes te verstrekken, probeert de gemeente de kansen en keuzemogelijkheden rond werk voor een bepaalde groep inwoners te vergroten. Deze focus op kansen en keuzemogelijkheden is kenmerkend voor de vrije stad en de *capability approach*. De gemeente richt zich daarbij niet alleen op materiële voorzieningen (de e-bike, die de fysieke afstand tot meer werk overbrugbaar maakt); door jobcoaching aan te bieden werkt de gemeente ook aan de immateriële, sociale factoren die een werkend leven dichterbij kunnen brengen. In die bredere benadering van en aandacht voor échte keuzevrijheid zien we de *capability approach* terug. De voorzienende stad klinkt door in het streven van de gemeente naar de waarborging van een bepaalde basis – zowel op het vlak van bestaanszekerheid en werk als vervoer (reistijd naar een deel van de werkgevers terugbrengen naar een acceptabel niveau).

Verbeter Breda, Breda

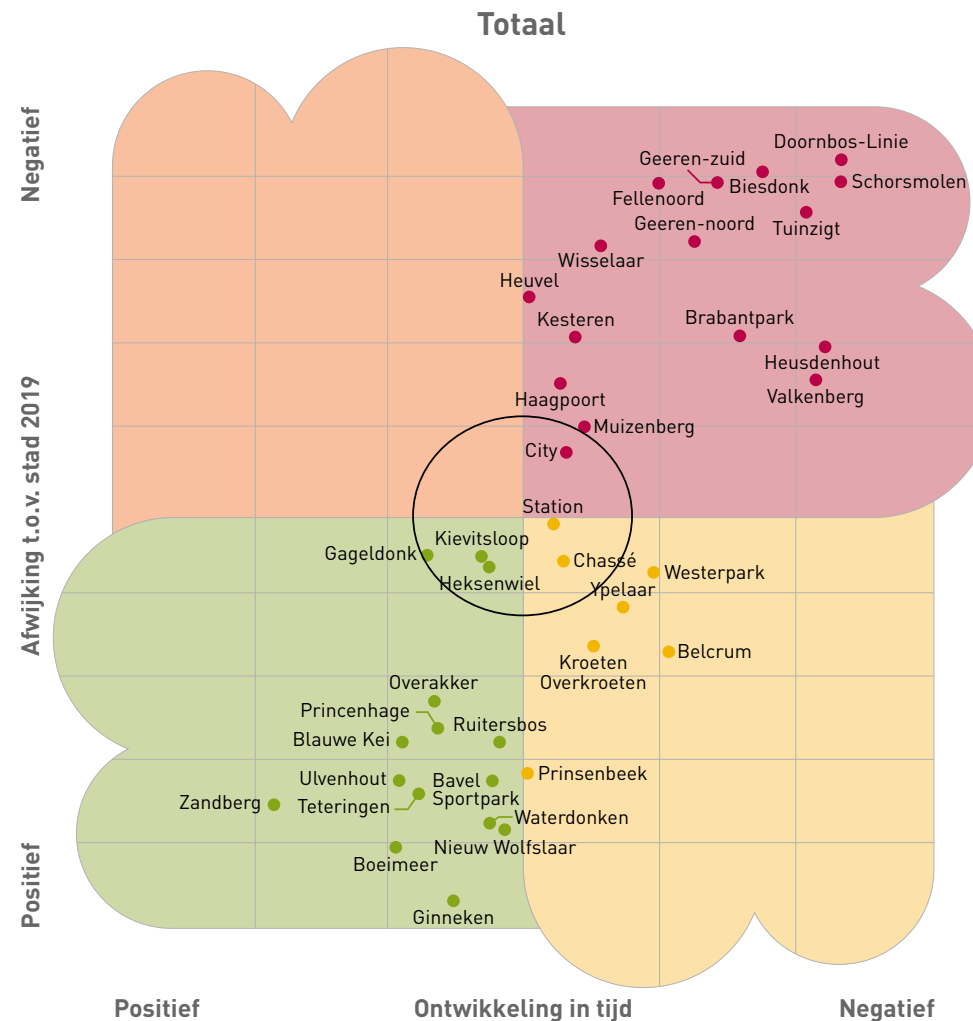
Op basis van een interview met Marcel Hermans (programmamanager Verbeter Breda, gemeente Breda) en Justin Goetzee (inwoner van Breda en zzp'er in het sport- en sociaal domein).

Grotere ongelijkheid

In maart 2021 liet de Rekenkamer Breda met het rapport 'Segregatie in Breda' zien dat de ongelijkheid in Breda toeneemt. Vooral bewoners van bepaalde Bredase buurten – de Rekenkamer wijst er 16 aan – hebben gemiddeld minder kansen in het leven, bijvoorbeeld op een goede gezondheid, bestaanszekerheid en een veilige leefomgeving. Ook is er in deze buurten minder vertrouwen in de overheid en zijn voorzieningen en woningen ongelijk verdeeld over de stad. Met Verbeter Breda, een langdurige, grootschalige gebiedsgerichte aanpak, wil de gemeente het tij keren.

Luisteren naar bewoners en organisaties

Wat die aanpak precies gaat inhouden, bedenkt de gemeente Breda niet alleen. Vlak na publicatie van het rekenkamerrapport, in het voorjaar van 2021,

Kansenongelijkheid in Bredase buurten zoals in kaart gebracht door de Rekenkamer Breda.

startte er op initiatief van de gemeente een reeks gesprekken met bewoners en betrokkenen van organisaties in de stad. Om over hun eigen ervaringen met de problemen te horen én om hen te vragen of zij bereid zijn om bij te dragen aan de aanpak ervan. De gesprekken werden gevoerd door Justin Goetzee, voormalig algemeen directeur van voetbalclub NAC Breda. Samen met een aantal andere actieve Bredanaars – de initiatiefgroep – voerde hij groeps- en individuele gesprekken met meer dan 300 bewoners en ruim 90 betrokken organisaties.

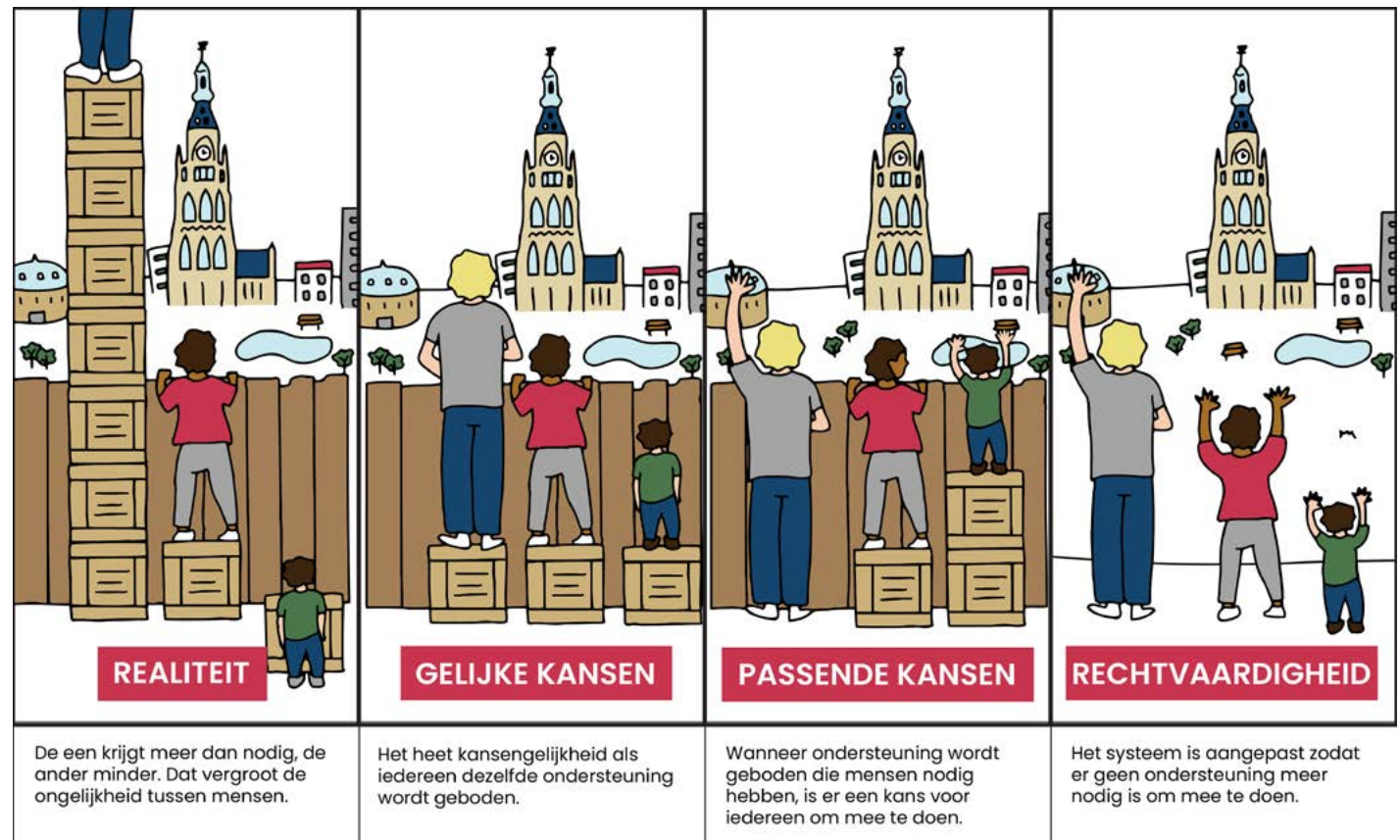
Blank page

Die participatieve insteek was een bewuste, politieke keuze van de gemeente. Marcel Hermans: “Verbeter Breda moet ván de stad zijn, iets waar alle buurten en bewoners betrokkenheid bij voelen. Daarom is expliciet gekozen voor de beweging van buiten naar binnen.” Die volgorde maakte dat de eerste contouren van het programma niet al vóór, maar tijdens en na de gesprekken werden bepaald. Dat was nodig en succesvol, maar soms ook onwennig, vertelt Marcel: “Het was echt een *blank page*. Er was een visie en een vraag naar verkenning, maar wat ga je precies doen? Die vraag zorgde soms voor ongemak. Maar juist door het ontbreken van ingewikkelde kaders vooraf – waarmee gemeenten vaak gewend zijn te werken – werd het een mooi, organisch proces.”

Unusual suspects, een gevoel van urgentie en zicht op ervaringen

De initiatiefgroep wilde niet alleen de usual suspects – denk aan bewonerscomités en wijkraden – horen, maar ook de unusual suspects: mensen in kwetsbare posities die vaak niet in contact met de gemeente zijn. Juist in deze buurten is dat

belangrijk, vertelt Marcel, omdat de problemen niet zozeer fysiek zichtbaar zijn – “de openbare ruimte en woningen zien er niet slecht uit” – maar vooral sociaal zijn en zich achter voordeuren afspelen. Om achter die voordeuren te komen, ging er vooraf veel aandacht naar het samenstellen van een diverse initiatiefgroep met een breed netwerk

in de buurt. Dat betaalde zich uit: via de initiatiefgroepleden werd een brede groep bewoners gesproken. Volgens Justin Goetzee leverden de gesprekken veel op: “In de eerste plaats een groot gevoel van urgentie: er moet echt wat gebeuren. En we kregen een goed beeld van de dagelijkse zorgen van bewoners, van hoe het systeem níet voor hen werkt.”

Niet alleen praten

Een belangrijk succeselement van de stads gesprekken was dus de diverse initiatiefgroep, maar bijvoorbeeld ook het budget waarmee Justin maatschappelijke initiatieven die bijdragen aan de doelen van Verbeter Breda, direct kon steunen: “Dan praat je niet alleen, maar geef je er ook meteen uitvoering aan. Daarmee kweek je meer betrokkenheid en vertrouwen en sluit je aan op wat er al speelt.” Verder is het cruciaal om authentiek en persoonlijk contact te hebben en eerlijk te zijn over wat je wel en niet voor iemand kunt doen, ervaaude Justin.

Ongelijke gevallen ongelijk behandelen en gemengd wonen

Op basis van de gesprekken in de stad schreef de gemeente ‘Het Pact van Breda (deel 1)’: een document dat de problemen beschrijft en analyseert en thema’s en principes schetst voor de aanpak ervan.

Sommige thema’s, zoals ‘bestaanszekerheid’ en ‘jeugd’, gaan vooral over wat er moet gebeuren in de 16 buurten waar het minder goed gaat. Hierover zegt Marcel: “Er is kansenongelijkheid, en wij vinden: je moet ongelijke gevallen ongelijk durven te behandelen. We besteden dus eerst en vooral aandacht aan de 16 aandachtsbuurten.” Andere thema’s gaan over de hele stad. Dat geldt bijvoorbeeld voor het gelijker verdelen van voorzieningen en type woningen over de stad: ‘sturen op gemengd wonen’. Maar, merkt Marcel bij het laatste op: “Achterblijvende gebieden emanciperen is goed, maar we willen oppassen voor inclusiekramp: verschillen tussen wijken mogen er zijn.”

Geen pleisters meer plakken

Het eerste deel van ‘Het Pact van Breda’ krijgt een vervolg in delen 2 en 3, die de gestelde thema’s en principes vertalen naar doelen (deel 2) en een uitvoeringsagenda (deel 3). Ook in dat vervolg is bewonersparticipatie topprioriteit van de gemeente, maar zal de realisatie ervan meer bij maatschappelijke organisaties komen te liggen. Verbeter Breda gaat lang lopen, minimaal 15 tot 20 jaar. Dat is ook nodig, besluit Marcel: “We hebben als gemeente met onszelf en de bewoners afgesproken: we gaan dit lang volhouden, we gaan geen pleisters meer plakken.”

Meer lezen?

- Lees [hier](#) het rapport ‘Segregatie in Breda’ van de Rekenkamer Breda dat de aanleiding vormde voor het opzetten van Verbeter Breda
- Lees [hier](#) het Pact voor Breda, deel 1
- En voor meer/andere informatie: kijk op de [website](#) van Verbeter Breda

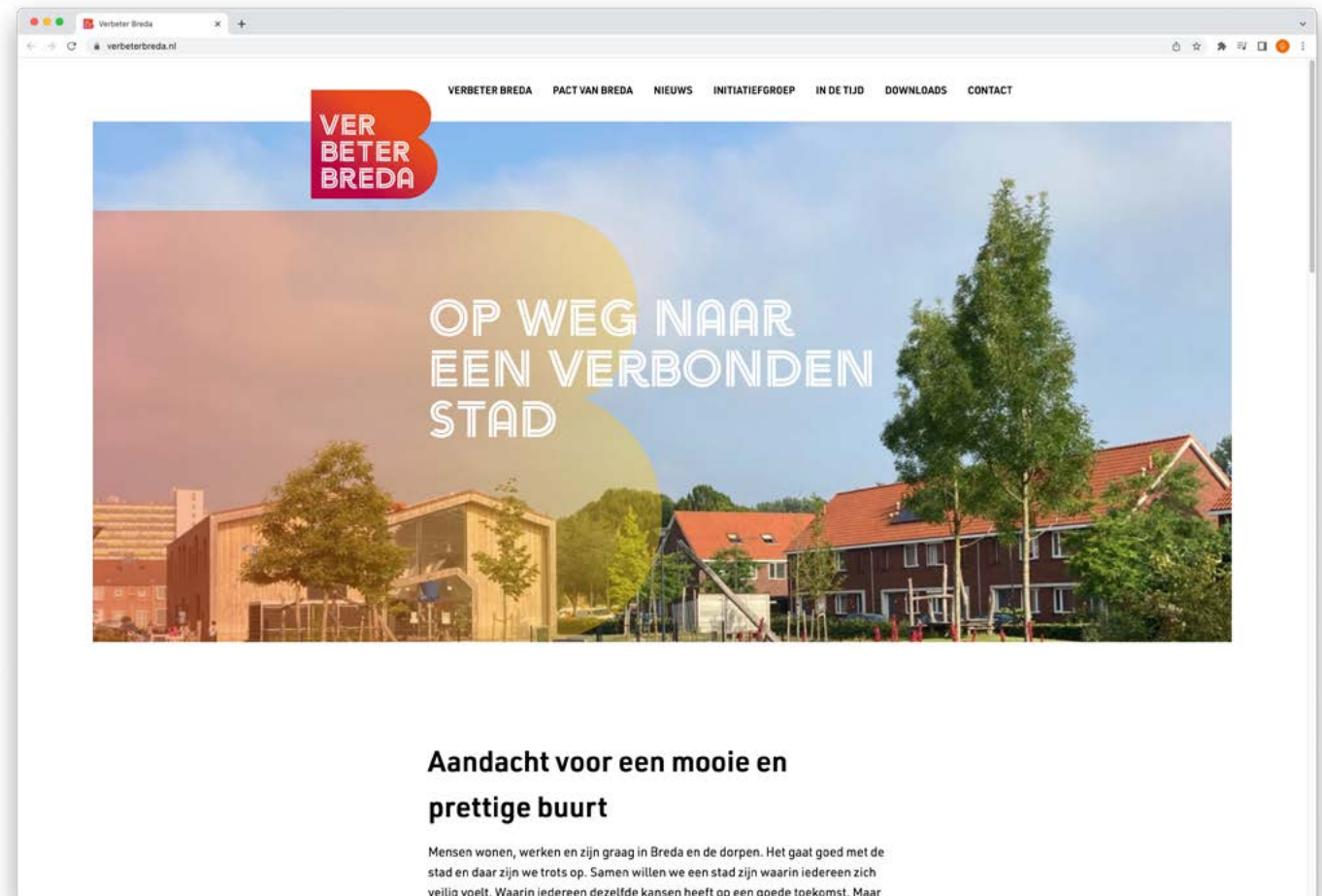

Verdeling van:

- Wonen, publieke voorzieningen (grootschalige gebiedsgerichte aanpak)

Perspectieven: voorzienend en egaal

Verbeter Breda lijkt overwegend uit te gaan van de voorzienende stad; het doel van het programma is om (kansen)ongelijkheid te bestrijden, maar vooral omdat en daar waar deze ongelijkheid te groot wordt, namelijk in de 16 wijken uit het rekenkameronderzoek. Met Verbeter Breda wil de gemeente ervoor zorgen dat bepaalde bewoners van deze wijken weer boven een bepaalde sociale 'ondergrens' gaan leven. Wat die ondergrens precies inhoudt en (dus) welke stappen er gezet moeten worden, vult de gemeente niet zelf, maar grotendeels samen met bewoners en organisaties in. Het streven van de gemeente naar een gelijke(re) verdeling van woningen in verschillende prijssegmenten (dus: gemengde wijken) en voorzieningen over de hele stad doen juist weer denken aan de egale stad.

Oosterwold, tussen Almere en Zeewolde

Op basis van een interview met Irene Quakkelaar (projectmanager initiatieven en uitgifte, gebiedsteam Oosterwold) en Yolanda Sikking (senior communicatieadviseur gebiedsontwikkeling, gebiedsteam Oosterwold).

Zelfvoorzienend en duurzaam

Het speelde al decennia in de hoofden van bestuurders en landschapsarchitecten: het creëren van het buitengebied Oosterwold, een hele nieuwe wijk tussen Almere en Zeewolde, gericht op zelfvoorzienendheid en duurzaamheid én helemaal ingericht door de bewoners zelf. In 2013 werd de politieke knoop doorgehakt en begin 2016 begon de bouw van de eerste woningen. Inmiddels staan er al zo'n 1.000 woningen en zijn er honderden in aanbouw.

Doe-het-zelf-planologie

Een van de drijvende krachten achter Oosterwold was, inmiddels oud-wethouder in Almere, Adri Duivesteijn. Zijn redenatie was: laat bewoners niet alleen hun eigen huis ontwerpen en bouwen, maar ook hun leefomgeving zelf vormgeven. In Almere

was hier zowel fysiek als beleidsmatig ruimte voor, en zo ontstond het initiatief om Oosterwold te realiseren onder het motto van 'doe-het-zelf-planning'. Het gebiedsteam Oosterwold – bestaande uit een vertegenwoordiging vanuit de gemeenten Zeewolde en Almere, het Rijksvastgoedbedrijf, de provincie Flevoland en het Waterschap Zuiderzeeland – ondersteunt het gehele proces. Yolanda: "Er wordt wel toegezien op het naleven van bouwtechnische aspecten en veiligheid bij de bouw bijvoorbeeld, en er is ook gewoon een bestemmingsplan. Er zijn spelregels en binnen die spelregels hebben mensen keuzevrijheid." Deze spelregels en kaders staan beschreven in het doe-het-zelf-handboek dat het gebiedsteam samenstelde. Het gaat dan vooral over de kavelindeling, want mensen zijn gehouden aan percentages, bijvoorbeeld dat ze vijftig procent van hun kavel moeten benutten voor stadslandbouw. Verder zijn ze vrij om te bepalen wat ze waar doen. "Binnen deze spelregels komen er met 100 mensen dan ook 100 wensen uit," aldus Irene.

Loslaten

Wat normaal gesproken een taak is van ontwikkelaars, wordt nu gedaan door de bewoners van Oosterwold zelf, zoals het bedenken, laten aanleggen en onderhouden van de wegen in de wijk en ook zaken als riolering en afvalinzameling. Het hand-

boek helpt daarbij, bijvoorbeeld door aan te geven waar een weg aan moet voldoen, of met bouwstenen voor verschillende ontwerpen, bijvoorbeeld voor de straatverlichting. Yolanda: "Het vraagt veel aandacht voor de verschillende rollen en het zoeken naar de balans van waar de rol van de overheid ophoudt en die van de bewoners begint. De overheid moet daarin dus durven loslaten, terwijl die vaak de neiging heeft om dingen naar zich toe te trekken." Van bewoners wordt juist heel veel initiatief verwacht: zij moeten de filosofie achter Oosterwold ondersteunen en bereid zijn om, samen met hun burens, aan de slag te gaan.

'Waar komt de wipkip?'

Yolanda: "De kavels zijn relatief gezien vrij goedkoop. Want daarbij komt dat bewoners zelf alles moeten beslissen en regelen: niet alleen het bouwen van hun huis, maar ook de wegeaanleg, het wel of niet laten plaatsen van lantaarnpalen, groen en nutsvoorzieningen, maar ook zoiets als de wipkip. Als bewoner ben je dus nooit klaar." Dit geeft nog de nodige uitdagingen. Irene: "We houden vast aan de vijftig procent stadslandbouw, dat is ook wat veel mensen heeft getrokken. Er wordt hier dus ontzettend veel verbouwd en we zien erop toe dat iedereen bijdraagt aan de voedselketen." De bewoners realiseren ook zelf publiek groen, padenstructuren en eventueel gezamenlijk een

speeltuintje. Het publiek groen ligt nu langs de randen van alle kavels. En dit leidt vaak tot versnippering. Irene: "Je mist de clustering en de robuustheid ervan, en bewoners zeggen nu bijvoorbeeld dat ze een trapveldje missen, terwijl dit door de mensen zelf gezamenlijk tot stand zou moeten kunnen komen. Je merkt dus dat dit soort dingen, mede vanwege onze regels die per kavel gelden, niet vanzelf ontstaan."

Keuzevrijheid en twistpunten

De vrijheid die de bewoners van Oosterwold hebben in het vormgeven van hun leefomgeving zien Yolanda en Irene als een groot goed. Bewoners bouwen duurzaam, met oog voor circulariteit en zelfvoorzienendheid, en vaak ook levensloopbestendig. Irene: "Bewoners die roepen dat ze het zelf ook kunnen en misschien wel beter, krijgen in Oosterwold in ieder geval gedeeltelijk gelijk, dat zie ik als een vorm van rechtvaardigheid. Er ontstaat echt iets als je mensen vrijer laat dan zoals het bij reguliere ontwikkelingen gaat, met blauwdrukken en masterplannen. Er zijn woon- en bouwconcepten mogelijk die elders uit de toon zouden vallen. Maar het brengt ook wel nieuwe problemen met zich mee, zoals de uitdagingen rond wegeaanleg, waarbij er soms twistpunten ontstaan tussen burens over het gezamenlijk investeren, het ontwerp of het onderhoudsbudget."

Leerpunten: gemeentelijke riolering en wegen

Nu het eerste deel van Oosterwold gebouwd en ingericht is, brengt het gebiedsteam Oosterwold samen met de initiatiefnemers en andere belanghebbenden in kaart wat ze willen vasthouden en wat beter kan. Zodat bij het ontwikkelen en ontsluiten van een volgend deelgebied de openbare ruimte en voorzieningen op een betere manier tot stand kunnen komen. Daarbij overweegt het gebiedsteam om terug te vallen op een gemeentelijke riolering en om de gemeente de wegen te laten aanleggen. Ook willen ze de bouwvelden kleiner maken, zodat bewoners in kleinere groepen kunnen overleggen, bouwen en de openbare ruimte inrichten, wat het proces waarschijnlijk vergemakkelijkt.

Irene en Yolanda zijn tevreden over de eerste resultaten. Wat Oosterwold volgens hen laat zien, is dat het goed is om te luisteren naar de wensen van toekomstige bewoners. Dit kan ook kleinschaliger, op buurt- of gebouwniveau. Irene: “Het is een mooie ontwikkeling dat bewoners samen tot ontwerpen en buurtvorming komen, gefaciliteerd door de overheid. Wij raden andere gemeenten dan ook zeker aan om te leren van onze ervaringen.”

Meer lezen?

- Bekijk [hier](#) de website van Oosterwold
- Lees [hier](#) meer over het onderzoek naar communityvorming in Oosterwold

Verdeling van:

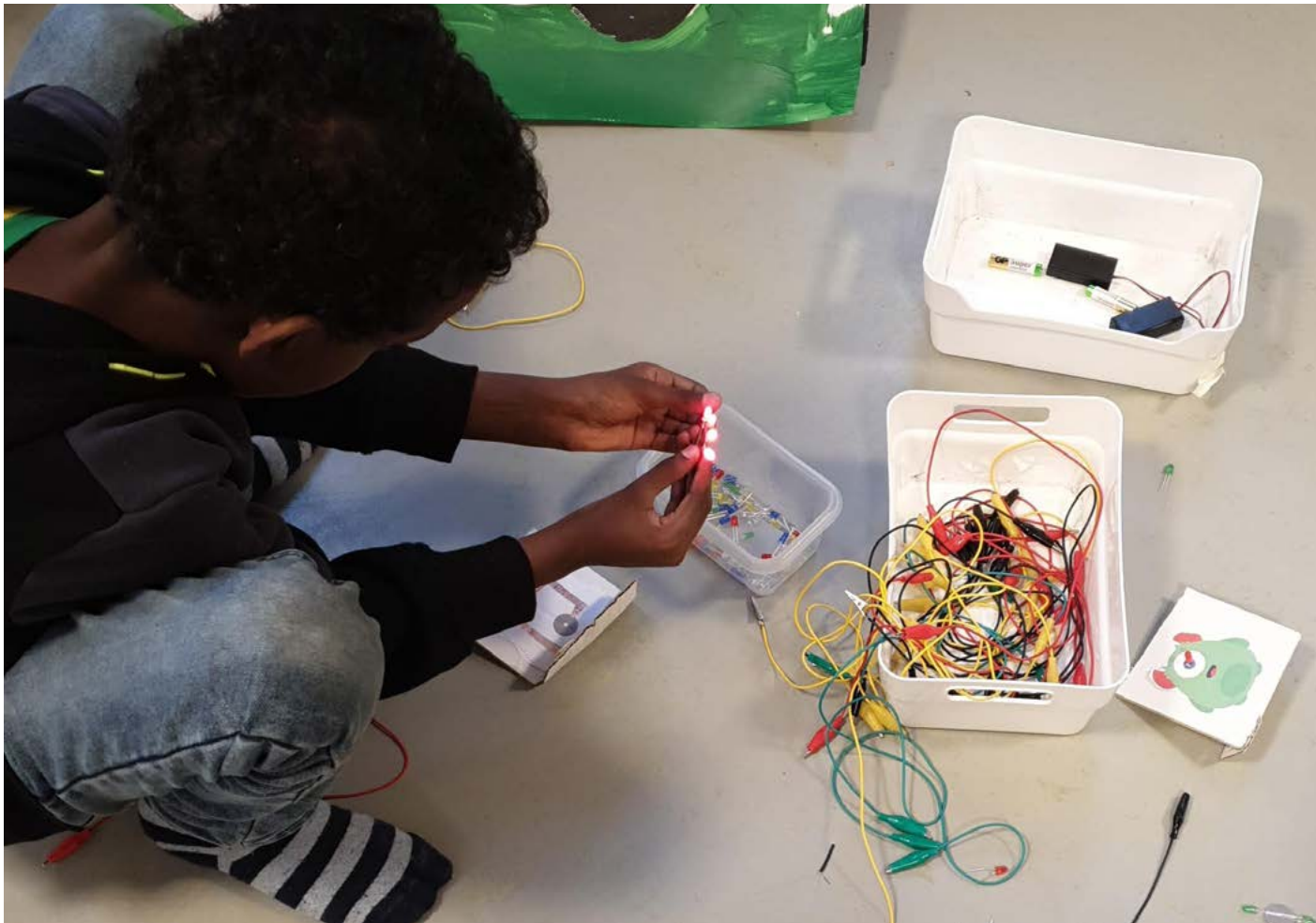
- Kansen (experimentele gebiedsontwikkeling: wonen, openbare ruimte, vervoer, publieke voorzieningen)

Perspectief: vrij

Dit is een voorbeeld van de vrije stad: binnen een aantal gestelde kaders heeft iedereen de vrijheid om een eigen woonplek te ontwikkelen in Oosterwold. De gemeente biedt daarmee iedereen dezelfde kansen om er te bouwen en te wonen. Het gaat hier wel om formele – en niet om feitelijke – kansen; niet iedereen heeft bijvoorbeeld het vermogen dat nodig is om een kavel te kopen en een huis te bouwen.

Fusie tot en verlengde schooldag op de basisschool IKC Borgman Oosterpark, Groningen

Op basis van een gesprek met Nienke Alkema (gebiedsmanager Oude Wijken, gemeente Groningen), Laura Schaap (directeur IKC Borgman) en Clarine Suurmeijer (projectleider verlengde schooldag IKC Borgman).

Fusie

In augustus 2021 opende er in de Oosterparkwijk in Groningen een gloednieuwe basisschool: de IKC Borgman Oosterpark. De school is een fusie van twee voormalige basisscholen in de wijk: de Borgman Vinkenstraat en de Siebe Jan Boumaschool. In het grote nieuwbouwpand zit ook de kinderopvang SKSG. De fusie is het resultaat van een langlopend proces vol gesprekken tussen de schoolbesturen en met de gemeente, die vaak ook in het teken stonden van een gemengde wijk, minder tweedeling en meer kansengelijkheid in het onderwijs. Die thema's drukken ook een stempel op het onderwijs op de IKC Borgman, en komen bijvoorbeeld tot uiting in de verlengde schooldag.

Gemengde scholen, gemengde wijken

De fusie is onderdeel van het streven van de gemeente Groningen naar wijken waar mensen met verschillende achtergronden samen wonen en met elkaar omgaan: gemengde wijken. Dat ideaal probeerde de gemeente, samen met de woningcorporatie, ook in de Oosterparkwijk te verwezenlijken door fysieke ingrepen als sloop en nieuwbouw van woningen. Ook verkoop van sociale huurwoningen door woningcorporaties moest nieuwe groepen bewoners in de wijk aantrekken. Maar een fysiek gemengde wijk leidt niet per se tot sociale menging en ontmoeting. Sociale scheidslijnen waren er nog steeds, ook in het onderwijs in de wijk; op de ene basisschool zaten meer kinderen van ouders met een lagere sociaaleconomische positie, terwijl ouders met een hoger inkomen hun kinderen vooral naar de andere basisschool stuurden. De gemeente zag in een fusie een kans om dat te veranderen, en kon daarop aansturen doordat er óók een behoefte aan nieuwe huisvesting van de scholen was. Gebiedsmanager Nienke Alkema: “Onze gemeentelijke visie is die van een gemengde stad. Met de fusie hopen we dat te bereiken, onder kinderen op school én via de kinderen onder ouders in de wijk. Huisvesting was een instrument dat we als gemeente hebben.”

Kansengelijkheid door gemengde scholen

Ook het bestuur van de IKC Borgman kan zich goed vinden in het ideaal van ‘menging’. Directeur Laura Schaap ziet er potentie in als het gaat om kansengelijkheid, wat een belangrijk speerpunt van de school is: “Voor beide groepen is het een toegevoegde waarde om sámen te zijn, te ontwikkelen, te leven. Uiteindelijk leren kinderen het best van elkaar, in gemengde groepen. Voor beide kanten levert het een kansengelijkheid op.” Daarnaast was de nieuwe school een kans voor vernieuwing van opvang en onderwijs. Zo volgen kinderen op de IKC Borgman een doorlopende lijn (in hetzelfde gebouw, vanuit dezelfde pedagogische benadering) van kinderopvang naar de basisschool.

Verlengde schooldag

Met een diverse groep leerlingen zoals die van de IKC Borgman vallen ook ongelijkheden tussen kinderen op. Bijvoorbeeld als het gaat om buitenschoolse activiteiten. Niet elk kind heeft daar automatisch toegang toe, vertelt Clarine Suurmeijer, die daarvoor verschillende redenen noemt: “Het heeft vaak met logistiek te maken; ouders hebben dan nog twee kleine kinderen en zien het niet zitten om hun kind naar een balletclub in de stad te brengen. Of niet kunnen fietsen, soms. Of er is te weinig geld; die clubs zijn vaak toch best duur. De onbekendheid ermee, dat is ook een reden.”

Om dit gebrek aan toegang op te heffen, organiseert de IKC Borgman de zogenoemde verlengde schooldag: een blok van twee uur na schooltijd waarin kinderen onder begeleiding van vakdocenten theater-, muziek-, techniek-, kunst- of sportlessen volgen. Dat gebeurt nu twee keer per week, meestal op school (of met door school geregeld vervoer op een andere locatie in de stad) en met zo’n 30 kinderen per keer.

Dilemma

Ouders en kinderen maken goed gebruik van de verlengde schooldag. Dat komt door de kwaliteit van de lessen, maar ook door het concept goed uit te leggen aan ouders, kinderen vooraf te laten kennismaken met de vakdocenten en door een vast persoon die de overgang van school naar de activiteiten begeleidt. De school voelt ook een dilemma rondom de verlengde schooldag. Want enerzijds richt dit aanbod zich op kinderen voor wie het anders niet beschikbaar zou zijn, maar de school wil ook dat deze groep mengt met andere, meer kansrijke groepen kinderen, tegen stigmatisering en voor een maximaal leereffect. De hoop is dat de capaciteit in de toekomst dusdanig uitbreidt, zodat de verlengde schooldag aan alle kinderen kan worden aangeboden.

Gelijke Kansen Alliantie en evaluatie

De verlengde schooldag is een van de tweejarige pilots die zes Groningse basisscholen initieerden in het kader van het Maatschappelijk Akkoord 'Sociale Inclusie in het Onderwijs' van de gemeente en de Gelijke Kansen Alliantie: een programma van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Onlangs startte de gemeente in samenwerking met de Hanzehogeschool Groningen een evaluatietraject rondom de pilots, waaronder dus de verlengde schooldag.

Verdraagzaamheid en respect

Voor uitspraken over het effect van de fusie tot de IKC Borgman op de onderlinge verbondenheid in de wijk is het nog te vroeg, vinden de gesprekspartners. De school hoopt daar in de toekomst een

grotere bijdrage aan te leveren door meer activiteiten met ouders te organiseren – iets waar de coronamaatregelen tot het moment van het interview (februari 2022) onvoldoende ruimte voor boden. Wel zien Laura en Clarine dat kinderen die voorheen op verschillende scholen zaten, met elkaar omgaan. En dat is wat Laura – en de andere aanwezigen – betreft ook het belangrijkste resultaat: “Je zoekt de personen waar je je prettig bij voelt, als kind en als ouders – dat is normaal en niet erg. Niet iedereen hoeft bij elkaar thuis te komen. Ons doel is verdraagzaamheid en respect, op een fijne manier samen in de wijk wonen en leven.”

Meer lezen?

- Kijk voor meer informatie over gemengde scholen bijvoorbeeld op de [website](#) van Kenniscentrum Gemengde Scholen.

Verdeling van:

- Kansen (onderwijs)
- Toegang tot voorzieningen (naschoolse activiteiten)

Perspectieven: egaal, vrij en voorzienend

De fusie tot de IKC Borgman past in het streven van de gemeente Groningen naar gemengde wijken – een ambitie die we herkennen in de egale stad. Zowel de gemeente als het schoolbestuur van de IKC Borgman ziet het samenbrengen van kinderen met verschillende achtergronden in één school als een belangrijke stap richting meer kansengelijkheid voor kinderen – iets wat meer in lijn is met de traditie van de vrije stad. In het onderdeel van de verlengde schooldag zien we ook het perspectief van de voorzienende stad terug. Dit aanbod voorziet namelijk in wat wordt gezien als een bepaalde sociale basis, namelijk naschoolse activiteiten voor kinderen.

Amersfoort Toegankelijk, Amersfoort

Op basis van een interview met Marina Aalbers (projectleider en beleidsregisseur Toegankelijkheid & Diversiteit, gemeente Amersfoort).

Een inclusieve stad die voor iedereen toegankelijk is

De gemeente Amersfoort houdt zich sinds jaar en dag actief bezig met inclusiviteit. Het doel: ervoor te zorgen dat iedereen overal aan kan meedoen, gelijke kansen te creëren, tweedeling tegen te gaan en de zelfstandigheid en weerbaarheid van inwoners te vergroten. De ambities van de gemeente landden in het beleidskader Amersfoort Inclusieve Stad en diverse bijbehorende uitvoeringsprogramma's, waaronder de Agenda Amersfoort Toegankelijk. Toegankelijkheid startte als een tijdelijk project, maar heeft inmiddels een vaste plek binnen de gemeente, met projectleider en beleidsregisseur Marina Aalbers als coördinator. Marina vertelt: "Het doel is dat iedereen zelfstandig mee kan doen aan de samenleving, ook mensen met een beperking of chronische ziekte."

Toegankelijkheidsagenda

Om invulling te geven aan de Inclusieve Stad stelt de gemeente jaarlijks een Toegankelijkheidsagenda op samen met ervaringsdeskundigen. Deze agenda

verankert voor negen aandachtsgebieden de doelen voor het komende jaar en verantwoordt de behaalde doelstellingen van het afgelopen jaar. Door deze doelen zo concreet mogelijk te beschrijven, wordt de kans vergroot dat ze daadwerkelijk worden bereikt en er blijvend aandacht is voor toegankelijkheid. Zo staat in de agenda van 2022 bijvoorbeeld het realiseren van vijf extra toegankelijke stemlokalen voor de gemeenteraadsverkiezingen. “Door concrete acties uit te voeren, maak je merkbaar het verschil in het persoonlijk leven van mensen met een beperking,” vertelt Marina. Daarbij benadrukt ze: “Kijk voor deze concrete acties vooral naar wat je al doet als gemeente, vraag inwoners met een beperking wat zij nodig hebben en welke stappen je dan nog moet maken voor mensen met een beperking. Denk bijvoorbeeld bij herinrichting van een gebied aan het toevoegen van geleidelijnen, begaanbare oversteekplekken en het weghalen of voorkomen van obstakels.”

Fysieke, praktische en sociale barrières

Bij toegankelijkheid wordt in eerste instantie vaak gedacht aan fysieke toegang. Voor het fysiek toegankelijk maken van gebouwen en vervoer is al langer aandacht, zo ook in Amersfoort. De gemeente Amersfoort begon met een toegankelijkheidsanalyse van alle openbare gebouwen. Deze analyse resulteerde in het aanpassen van

de meest openbare gebouwen van Amersfoort om deze toegankelijker te maken voor inwoners en bezoekers met een beperking. Op dit moment vindt een herkeuring plaats en is het doel om zoveel mogelijk van deze openbare gebouwen van het Nederlands Keurmerk voor Toegankelijkheid (NLKT) te voorzien.

Naast fysieke barrières spelen praktische barrières, het ontbreken van voldoende voorzieningen ter plaatse, vaak een grote rol voor mensen met een beperking. Door uitgebreide en duidelijke informatie te verstrekken op websites en goed toegankelijke plekken in een speciale app ([Ongehinderd](#)) op te nemen, kunnen mensen zich goed voorbereiden op hun bezoek. Marina vertelt: “Ze weten bijvoorbeeld of ze hun aangepaste auto dichtbij kunnen parkeren of naar het toilet kunnen.” Ook bij de inrichting van de stembureaus voor de gemeenteraadsverkiezingen werd hier rekening mee gehouden. Zo verstrekke de gemeente over deze prikkelarme stembureaus informatie zodat mensen met bijvoorbeeld autisme zich goed konden voorbereiden. Marina licht toe: “Een plattegrond van de locatie die duidelijk maakt hoe je door het stembureau loopt en wat op welke plek gebeurt, zorgt dat je weet wat je kan verwachten. Op die manier kunnen mensen met meer zelfvertrouwen eropuit.”

Tot slot is er vaak ook sprake van sociale barrières. “Een beperking is niet altijd zichtbaar,” vertelt Marina. Daarom worden mensen bij de burgerservicebalies van de gemeente in klantencontact getraind. “We proberen bewustzijn te creëren bij medewerkers, bedrijven, organisaties, inwoners en bezoekers, door middel van trainingen of bewustzijns campagnes via onze socials.” Op een toegankelijke manier communiceren is ook cruciaal. Binnen de gemeente Amersfoort kreeg iedereen een training om direct, duidelijk en begrijpelijk te communiceren. Dat betekent dat de gemeente teksten tegenwoordig op B1-niveau schrijft en daarnaast tools inzet, zoals bij de gemeenteraadsverkiezingen een stemhulp via de website [steffie.nl](#), die informatie makkelijk toegankelijk maakt in tekst, beeld en geluid.

Bewustwording

Als je weet wat de barrières zijn, kun je aan de slag. En dat gebeurt in Amersfoort gemeentebreed, vertelt Marina, want: “Iedereen is van toegankelijkheid.” Bewustwording is daarbij uitermate belangrijk. Je kunt van alles vertellen over toegankelijkheid, of eigenlijk het gebrek daaraan, maar dat besef je pas echt als je het zelf ervaart. De gemeente organiseerde daarom ervaringstours voor medewerkers om in een rolstoel, met een taststok of gehoorbeperkende middelen door de

stad te bewegen. “Dat laat een blijvende indruk achter,” is de ervaring van Marina.

“Ervaringsdeskundigen zijn je oren en ogen”

Maar hoe maak je een stad nou echt toegankelijker? Marina geeft aan dat vooral ervaringsdeskundigen van cruciaal belang zijn. Door met hen het gesprek aan te gaan kun je echt impact maken. Het is dan ook belangrijk om een goede relatie op te bouwen met hen. “Aandacht, empathie en begrip voor de doelgroep opbrengen, daardoor begrijp je wat echt belangrijk is,” aldus Marina. Door het gesprek aan te gaan, merk je dat vaak de kleine dingen een groot verschil maken – en een groot budget is dus niet noodzakelijk om verandering teweeg te brengen.

Meer lezen?

- Lees [hier](#) meer over de andere uitvoeringsprogramma's als onderdeel van het beleidskader Amersfoort Inclusieve Stad.

Verdeling van:

- Toegankelijkheid van publieke voorzieningen en openbare ruimte
- Kansen (zelfredzaamheid en mobiliteit)

Perspectieven: egaal en vrij

Het beleidskader Amersfoort Inclusieve Stad heeft als doel om ervoor te zorgen dat iedereen overal aan kan meedoen en zo tweedeling tegen te gaan. Dat streven naar gelijkheid past bij de egale stad. Tegelijkertijd is het creëren van gelijke kansen en het vergroten van de zelfstandigheid en weerbaarheid van inwoners een kenmerk van de vrije stad en de capability approach. Met de Agenda Amersfoort Toegankelijk pleit de gemeente voor een stad waar iedereen zelfstandig mee kan doen aan de samenleving, ook mensen met een beperking of chronische ziekte. Dat betekent dat er dus extra aandacht en inzet is voor deze doelgroep om de verschillen te verkleinen. Wederom een kenmerk van de egale stad.

MAPZ, Zwolle

Op basis van een interview met Lisa Wilderink (promovendus, Vrije Universiteit, afdeling Gezondheidswetenschappen en onderzoeker, Hogeschool Windesheim, lectoraat Gezonde Samenleving).

Zwolle Gezonde Stad: een integrale wijk-aanpak

In 2010 startte de gemeente Zwolle met de aanpak Zwolle Gezonde Stad. De gemeente zette – samen met andere organisaties die in de wijk actief zijn – deze integrale aanpak in om gezondheidsverschillen in de Zwolse aandachtswijken, vaak ook de wijken met de meeste gezondheidsachterstanden, te verkleinen. Dat lukte enigszins, bleek in 2014 uit de Evaluatie programma Zwolle Gezonde Stad 2010-2013. Voor de start van Zwolle Gezonde Stad was het BMI van kinderen in de Zwolse aandachtswijken hoger dan in Zwolle als geheel, maar na invoering van de aanpak bleek het BMI van kinderen in de aandachtswijken minder hard te stijgen dan in Zwolle als geheel. Daaruit werd geconcludeerd dat activiteiten in de eerste vier jaar van deze aanpak er mogelijk voor hebben gezorgd dat

kinderen meer zijn gaan bewegen en gezonder zijn gaan eten. Naast deze voorzichtig positieve cijfers zorgde deze aanpak volgens betrokkenen ook voor een succesvolle samenwerking tussen allerlei organisaties (waaronder de gemeente, GGD, welzijnsorganisaties, sportservice en later ook zorgorganisaties en een aantal bedrijven). Inmiddels is de integrale benadering van het vraagstuk onderdeel van de dagelijkse praktijk van betrokken organisaties. Zo is bijvoorbeeld de lokale sportcoach, die eerst vooral bezig was met het in beweging krijgen van kinderen, nu ook bezig met wat deze kinderen eten en drinken na het sporten.

Samen met bewoners

Na deze eerste positieve resultaten stopte Zwolle Gezonde Stad niet. Lisa Wilderink raakte als promovendus betrokken en onderzocht in haar onderzoek 'Twaalf jaar Zwolle Gezonde Stad' de kernelementen van de Zwolse aanpak. Al snel werd duidelijk dat een van de belangrijkste elementen van de aanpak bestaat uit het betrekken van de doelgroep: "Want als hoogopgeleide beleidsmede-

werker weet je niet altijd wat er in zo'n wijk speelt. Sommige dingen kun je niet bepalen voor deze mensen." In het tweede gedeelte van haar promotieonderzoek keek Lisa daarom hoe bewonersparticipatie verbeterd kon worden. Dat vormde de aanleiding voor het project MAPZ (Meedenkend, Actief en Participierend Zwolle) waarbij bewoners een cruciale rol spelen. MAPZ richtte zich specifiek op kinderen en senioren uit wijken waar gemiddeld veel mensen wonen met een lage sociaaleconomische status. Samen met hen is gekeken naar het verbeteren van de mogelijkheden voor gezond gedrag in hun wijk.

MAPZ: participatief actieonderzoek

MAPZ is een participatief actieonderzoek. Dat betekent dat je samen met bewoners actief alle fasen van het onderzoek doorloopt. Dus zowel bij het opstellen van de onderzoeksvraag, als bij de dataverzameling en het vormen van conclusies hebben de bewoners een actieve rol. "De uitspraak '*nothing about them without them*' is heel kenmerkend voor participatief actieonderzoek en heel belangrijk,

zodat de aanpak aansluit bij de voorkeuren, wensen, belemmeringen of talenten van de doelgroep.” Daarnaast geeft Lisa aan: “Het woord ‘actie’ [in participatief actieonderzoek, red.] betekent dat je niet alleen maar informatie ophaalt, maar dat je ook daadwerkelijk met elkaar acties gaat uitvoeren om de onrechtvaardige situatie te verbeteren.”

Kinderen en camera's

Door middel van de *Photovoice*-methode – deelnemers worden met een camera en een opdracht op pad gestuurd – werd aan kinderen uit drie

Zwolse buurten (met een gemiddeld laag inkomen en relatief veel gezondheidsachterstanden) gevraagd om plekken te fotograferen waar ze graag komen om te bewegen, te sporten, te chillen met vrienden of om te eten. Tijdens een tweede bijeenkomst werd met de kinderen besproken waarom ze wel of niet graag op deze plekken komen. Uit die verhalen werden samen conclusies getrokken en acties opgezet om de huidige situatie te verbeteren. Zo werd bijvoorbeeld een gesprek met de speeltuinbeheerder belegd, omdat de kinderen graag ruimere openingstijden wilden

en dat de speeltuin meer gezonde snacks in plaats van chips en ijsjes verkocht. Toen bleek dat er te weinig vrijwilligers waren om de speeltuin langer te openen, hebben de kinderen geholpen in de zoektocht naar extra vrijwilligers.

Senioren in actie

Na de succesvolle aanpak voor kinderen zette Lisa MAPZ met ouderen op. Een groep van zeven senioren onderzocht wat voor hen bijdroeg aan het gezond ouder worden in de wijk. Daarbij werd de Leefplekmeter van Pharos ingezet als gesprekstool

om de leefomgeving te beoordelen. Daaruit volgden een aantal thema's (sociale contacten, veiligheid, fysieke leefomgeving, informatievoorziening) die de senioren verder onderzochten. Op basis daarvan werd een vragenlijst opgesteld die bij 100 buurtbewoners werd afgenomen. Dit resulteerde, net als bij de kinderen, in een aantal acties. Zo bleken veel ouderen een gebrek aan rustpunten te ervaren om een stukje te wandelen. Daarom werd door de projectgroep op een grote kaart aangegeven waar ze in de wijk extra bankjes wilden hebben. Daarna volgde een gesprek met de gemeente die er budget voor vrijmaakte en de bankjes uiteindelijk ook plaatste. In hoeverre deze actie vervolgens tot gezonder gedrag heeft geleid, is niet onderzocht. Maar zoals Lisa aangeeft: "Dat hoop je dan, omdat de ouderen zelf gezegd hebben dat het voor hen een belemmering is om zich gezond te dragen. Uit de literatuur is ook wel bekend dat als je interventies ontwikkelt met de doelgroep zelf, dit leidt tot effectievere interventies."

Een rechtvaardig proces

In reflectie op deze aanpak blijkt naast het doel (gezondheidsverschillen verkleinen) ook het proces heel rechtvaardig, volgens Lisa. Door specifiek in te zetten op wijken waarin mensen minder kansen hebben, worden de verschillen tussen wijken minder groot: "Rechtvaardigheid is dat iedereen invloed

kan hebben op zijn en haar eigen leven en dat het dus niet uitmaakt in welke wijk je geboren bent, en dat dat zeker niet bepaalt hoe gezond je bent." Om tot een rechtvaardig proces te komen, is het cruciaal dat je een passende werkwijze zoekt om bewoners te betrekken bij een vraagstuk. "*Photovoice* bleek een hele goede methode om, in dit geval, kinderen die vaak ongehoord zijn te betrekken. Ik vind het rechtvaardig dat iedereen kan meedenken en meebeslissen over zijn of haar eigen leefomgeving. En het is rechtvaardig dat je daar bij iedere doelgroep passende manieren voor vindt," aldus Lisa. Daarbij komt dat door samen met bewoners aan de slag te gaan, je hen ook bepaalde vaardigheden kan leren. "Dus daar gaat het ook om, om hun meer regie te geven over hun eigen leven," besluit Lisa.

Meer lezen?

- Lees [hier](#) de publicatie over project MAPZ met kinderen (Engels)
- Lees [hier](#) de publicatie over project MAPZ met senioren
- Lees [hier](#) de publicatie over kernelementen integrale aanpak Zwolle Gezonde Stad
- Kijk [hier](#) de kennisclip over project MAPZ met kinderen en de *Photovoice*-methode
- Lees [hier](#) de handleiding voor de *Photovoice*-methode

Verdeling van:

- Toegankelijkheid van openbare ruimte en publieke voorzieningen
- Kansen (gezondheid)

Perspectieven: egaal en vrij

MAPZ streeft naar het verkleinen van sociaaleconomische gezondheidsverschillen en wil dat iedereen even gezond is. Mensen met (een) minder goede gezondheids(kansen) moeten naar het stedelijk gemiddelde. Om daartoe te komen wordt er in MAPZ onderzocht wat de mogelijkheden zijn voor mensen om in interactie met de fysieke omgeving hun gezondheid te verbeteren. Deze focus op mogelijkheden en kansen past binnen de vrije stad en meer specifiek de brede capability approach.

De tien-minutenstad, Utrecht

Op basis van een interview met Joost van Faassen (strateeg Stedelijke Ontwikkeling, gemeente Utrecht).

De gemeente Utrecht ziet al jaren de druk op de relatief kleine historische binnenstad toenemen én wil vóór 2040 zo'n 60.000 woningen bouwen. Dat willen we op een andere manier gaan aanpakken, bedacht Joost van Faassen, strateeg Stedelijke Ontwikkeling bij de gemeente, samen met zijn team.

Nabijheid

Het team van Joost werkte hiervoor het idee van de tien-minutenstad uit. "Het principe dat hierbij een belangrijke rol speelde was nabijheid: het idee dat uiteindelijk alle Utrechters de voorzieningen die ze

dagelijks of vaak nodig hebben, op tien minuten loop-, fiets- of ov-afstand vanuit hun woning of werkplek kunnen bereiken. Het beter ontsluiten van bestaande wijken hoort daar ook bij." Dit betekent niet dat elk stadsdeel een theater of hockey-club hoeft te hebben. Het idee is dat je wonen, werken en allerlei voorzieningen in de nabijheid hebt, zodat het gemakkelijker wordt om op de weg terug van werk naar huis boodschappen te doen, de kinderen op te halen, te sporten of de dokter te bezoeken. "Afhankelijk van de topografische en geografische kenmerken van een gebied maak je keuzes over hoe je die omgeving vorm gaat geven, waarbij elke buurt of wijk zijn eigen signatuur behoudt, omdat dat de stad juist aantrekkelijk maakt," aldus Joost.

Barcode

Het idee van de tien-minutenstad komt voort uit de ontwikkeling van de Utrechtse 'barcode'. Die laat zien op welke manier de gemeente de stad wil inrichten. Joost: "Ons uitgangspunt was: als je naar buiten loopt, wat zijn dan de elementen die je in de wijk ziet die ruimte vragen? Dit is een lange lijst geworden waarbij we hebben geprobeerd om in te schatten wat dat simpelweg aan vierkante meters vraagt, ook voor de voorzieningen uit het maatschappelijk domein, zoals theater en cultuur of speeltuinen." Zo heeft de gemeente inzichtelijk gekregen wat voor voorzieningen als scholen, gezondheidscentra, culturele instellingen, speeltuinen, groen, water, energievoorziening en infrastructuur nodig zijn als je één huis bouwt. Alles bij elkaar opgeteld is dat de barcode geworden, een

soort streepjescode van wat er is, maar ook wat er extra nodig is. Joost en zijn team rekenden zo uit dat je bij ongeveer tienduizend woningen zo'n 180 tot 220 hectare extra nodig hebt voor noodzakelijke voorzieningen, oftewel 250 à 300 voetbalvelden extra.

De juiste zaken op de juiste plekken

Met de inzichten die de barcode bracht, ging men binnen de gemeente in gesprek over de kwaliteit van de stad en de vraag wat voor stad Utrecht wil zijn en wat je daarvoor moet doen. De profielen die daarbij werden gekozen zijn de groene stad, de verbonden stad, de inclusieve stad, de toekomstbestendige stad, de compacte stad en de vertraagde stad. Om dit alles te verwezenlijken moet je keuzes maken. Daarom koos de gemeente om een vijftal plekken in en aan de randen van de stad als centrum te laten dienen. In deze centra, de zogenaamde knooppunten, komen openbaar vervoer, fietspaden en wegen bij elkaar, met daaromheen woningen en kantoren en daarin voorzieningen zoals winkels, sportgelegenheden en zorginstellingen. Joost: "We gaan er niet met een stopwatch naast zitten of iets binnen tien minuten te bereiken is. Het gaat erom dat je uit wilt stralen dat we op de goede plekken de juiste zaken organiseren, zodat de negatieve impact van verstedelijking kleiner en de positieve impact groter wordt."

Minder anonimiteit, meer (sociale) veiligheid?

Met wonen, werken en voorzieningen op tien minuten afstand beoogt de gemeente onnodig autogebruik te voorkomen en lopen en fietsen juist te bevorderen. De bedoeling is dat daarmee de gezondheid van mensen maar ook de veiligheid verbetert, bijvoorbeeld doordat de woon-werk-pendel rond goed ov wordt geconcentreerd zodat de druk op het omliggende wegennetwerk en de toegangswegen naar de stad afneemt. Met minder ruimte voor autoverkeer ontstaat ook meer ruimte voor klimaatadaptatie, terwijl meer lopende en fietsende inwoners ook de sociale veiligheid en sociale cohesie kunnen bevorderen. Joost: “Ik denk dat de sociale cohesie vergroot wordt in een tien-minutenstad, omdat je elkaar als het goed is vaker ziet en meer kan ontmoeten. Je moet een kwalitatief goede publieke ruimte maken met de juiste functies erbij. Elkaar meer ontmoeten, elkaar een beetje in de gaten houden, voorkomt hopelijk eenzaamheid, bevordert het bewegen en naar buiten gaan. De stad wordt inclusiever, en het vergroot het veiligheidsgevoel omdat het drukker is.”

Divers en inclusief

Niet elk stadsdeel hoeft er uiteindelijk hetzelfde uit te zien en in de ene wijk zal de focus meer liggen op werken en elders op wonen, maar toch is het

onderliggende streven van gemeente Utrecht om tot een meer diverse stad te komen. Een stad waar ook midden- en lagere inkomensgroepen naar tevredenheid kunnen (blijven) wonen. Hier wordt bij de nog te bouwen stadswijken rekening mee gehouden, maar ook in bestaande wijken die bijvoorbeeld aan herstructurering toe zijn. Belangrijk is hierbij ook dat er diverse werkgelegenheid in de nabijheid georganiseerd wordt en dat er diverse detailhandel komt. Waar verdicht kan worden, kijkt de gemeente waar dit het beste kan plaatsvinden, bijvoorbeeld door te kijken waar (potentieel) goed ov is.

Met de invoering van de tien-minutenstad, zo verwacht Joost, wordt de stad uiteindelijk inclusiever en leefbaarder. “Want voordat je het weet, word je een kantorenstad met hoogopgeleiden, en wat voor stad ben je dan nog? We hopen een stad te blijven voor iedereen.”

Meer lezen?

- Lees [hier](#) de samenvatting van de Ruimtelijke Strategie Utrecht 2040
- Voor de volledige strategie, kijk [hier](#) op de website van de gemeente Utrecht

Verdeling van:

- Wonen, publieke voorzieningen, mobiliteit (ruimtelijke visie)

Perspectieven: egaal en voorzienend

Dit voorbeeld bevat elementen uit zowel de egale als de voorzienende stad. De egale stad, omdat de gemeente Utrecht met de tien-minutenstad streeft naar een gelijke(re) verdeling van verschillende soorten woningen, werk, publieke voorzieningen en vervoer over de stad. Het effect hiervan is dat werk en voorzieningen voor iedereen binnen ongeveer tien minuten te bereiken zijn. Deze tien minuten kunnen worden gezien als een invulling van de basis of ondergrens (op het vlak van vervoer) in de voorzienende stad; de gemeente koos tien minuten als maximale acceptabele reistijd naar werk en andere plekken waar inwoners regelmatig moeten zijn – en maakt daar beleid op.

WomenMakeTheCity, Amsterdam

Op basis van een interview met Marthe Singelenberg (mede-oprichter en directeur, WomenMakeTheCity) en Ria Braaf-Fränkell (projectleider Zuidoost en Just City Index-expert, WomenMakeTheCity).

Start: participatie in de omgevingsvisie

In de ontwikkeling van Amsterdam en haar buurten wordt onvoldoende rekening gehouden met de perspectieven en behoeften van bewoners, en in het bijzonder van bepaalde groepen bewoners. Dat was, in het kort, de reden voor de oprichting van de stichting WomenMakeTheCity. Het balletje ging rollen toen de gemeente Amsterdam in 2019 bezig was met haar omgevingsvisie voor de stad voor de periode tot 2050, en daar graag de ideeën van een diverse groep inwoners bij wilde betrekken. Met WomenMakeTheCity voorzag Marthe Singelenberg in deze behoefte. Dat deed ze door een vrouwenraad samen te stellen – divers in leeftijd, achtergrond, sociaaleconomische status, gezondheid – die vervolgens deelnam aan het maakproces rond de omgevingsvisie. Later volgden meer (lokale) vrouwenraden, bestaande uit ongeveer tien vrouwen per raad, die adviseren over gebiedsontwikkeling in hun stadsdeel, wijk of buurt. Om met deze vrouwenraden tot een concreet advies te komen, gebruikt de stichting de Just City Index.

Intersectioneel feminisme

De basis van de activiteiten van WomenMakeTheCity is het gedachtegoed van het intersectioneel feminisme, dat ervan uitgaat dat gender, maar ook andere individuele kenmerken zoals huidskleur, een migratieachtergrond en klasse elkaar ‘kruisen’ en zo iemands maatschappelijke positie beïnvloeden. Marthe illustreert: “Vrouwen hebben over het algemeen minder kansen dan mannen, maar er is intersectie met andere factoren die bepalen of je bij de norm hoort. Dat betekent dat je als hoogopgeleide, witte vrouw meer kansen kan hebben dan als hoogopgeleide, zwarte man.” Deze mechanismen werken ook door in het beleid en de praktijk van stadsontwikkeling, zo wordt verteld, wat betekent dat die zich vooral bevinden in de invloedssfeer van bevoordeelde groepen mensen. Daar moeten de vrouwenraden van WomenMakeTheCity verandering in brengen: “Mensen die wij mobiliseren, zijn mensen die normaal niet aan tafel zitten: we brengen hen in positie om mee te kunnen beslissen over hun leefomgeving.” Door dat te doen, hopen Marthe en Ria bij te dragen aan een rechtvaardigere stad en wijken waarin mogelijkheden en kansen gelijkverdeeld zijn – iets wat volgens hen juist ook vraagt om ongelijke investeringen, namelijk in wijken en mensen met een achtergestelde positie.

Just City Index

Deze overwegingen waren de reden om vrouwen te bevragen over ruimtelijke plannen in hun stad. Maar dit gaf nog geen antwoord op hoe dat te doen. Vlak na de start van de stichting kwam die in aanraking met de Just City Index. Dit instrument, bedacht door professor Urban Planning Toni Griffin (Harvard Graduate School of Design), definieert de rechtvaardige stad als een stad waarin een twaalfstal waarden geborgd zijn. Alle waarden hebben indicatoren – in totaal zijn het er 50 – waarmee ze preciezer worden omschreven.

Als de vrouwenraden over een bepaald plan of project adviseren, kiezen zij in onderling overleg zes waarden die zij het belangrijkste vinden in relatie tot het gebied waar het op dat moment over gaat. Want: “Je hebt de overkoepelende waarden van rechtvaardigheid en inclusiviteit, maar elke buurt heeft een eigen identiteit en behoeften. In buurt A wordt de lage welvaart misschien gezien als probleem, en in buurt B is er juist meer behoefte aan democratie: inspraak en participatie.” De vrouwen kennen scores toe aan de

waarden, om vervolgens aan de hand van de indicatoren uit te leggen waarom ze deze scores gaven. Vervolgens zoeken ze samen naar concrete manieren om de waarden in de buurt te behouden en/of verder te brengen. De resultaten van deze sessies landen in adviesrapporten.

Amstel III

WomenMakeTheCity adviseerde afgelopen jaren in een reeks gebiedsontwikkelingsprojecten in Amsterdam, vaak in 'groeikernen': locaties waar veel bijgebouwd gaat worden. In de meeste gevallen reageerden de vrouwenraden daarbij op een eerste plan van de gemeente of een projectontwikkelaar. WomenMakeTheCity bracht bijvoorbeeld advies uit over de gebiedsontwikkeling in Amstel III, een gebied in Zuidoost. Daar signaleerde de vrouwenraad dat er bij uitvoering van het eerste plan onvoldoende zou worden gebouwd voor de huidige bewoners en ongelijk geïnvesteerd in voorzieningen die huidige bewoners gebruiken ten opzichte van voorzieningen die gericht zijn op nieuwe bewoners. De raad adviseerde onder andere om meer woningen voor mensen met een lager inkomen te bouwen, en bestaande voorzieningen, waaronder scholen, op te knappen.

Toekomst: advies in vroegere fasen, ontwerpen en kennis delen

Naast advies geeft WomenMakeTheCity workshops in inclusieve gebiedsontwikkeling en het daarbij werken met de Just City Index. In de toekomst wil de stichting deze activiteiten uitbreiden naar advies in eerdere (beleids)fasen van gebiedsontwikkeling én met ontwerpactiviteiten. Daarmee wordt in september 2022 een start gemaakt: dan

begeleidt WomenMakeTheCity een traject waarin een plein in de G-buurt in Amsterdam Zuidoost samen met een diverse bewonersgroep wordt ontworpen. Ook gaat de stichting aan de slag met het vastleggen van haar werkwijze met de Just City Index in een handboek, zodat andere partijen die ook kunnen gebruiken – en inclusieve gebiedsontwikkeling steeds dichterbij komt.

Meer lezen?

- Neem [hier](#) een kijkje op de website van WomenMakeTheCity
- De [website](#) van The Just City Lab van Harvard Graduate School of Design
- WomenMakeTheCity is aangesloten bij de [Amsterdam Donut Coalitie](#): een netwerk van initiatiefnemers van projecten die invulling geven aan de donuteconomie in Amsterdam

Verdeling van:

- Wonen, publieke voorzieningen en mobiliteit (inclusieve gebiedsontwikkeling)

Perspectieven: voorzienend en egaal

Wat rechtvaardigheid in relatie tot een bepaalde wijk of buurt precies inhoudt, wordt in de adviestrajecten van WomenMakeTheCity voor een groot deel bepaald door de leden van de vrouwenraden. Deze openheid vooraf maakt het lastig om het werk van deze stichting te koppelen aan één of twee bepaalde rechtvaardigheidsperspectieven. Toch wordt er in dit voorbeeld uitgegaan van een bepaald kader, namelijk dat van intersectioneel feminisme en de waarden die zijn vastgelegd in de Just City Index. Dat kader geeft richting aan de discussie over rechtvaardigheid (en resulterende adviezen) van de vrouwenraden, maar is ook de reden dat zij – mensen die normaal minder gehoord worden – de discussie voeren en adviezen geven. Deze adviezen lijken vaak neer te komen op extra investeren in gebieden en voor mensen met een achtergestelde positie – iets wat vooral in lijn is met de voorzienende en de egale stad.

Reflectie: rechtvaardigheidsperspectieven in de praktijk

De praktijkvoorbeelden geven een inzicht in hoe gemeenten en anderen bezig zijn met rechtvaardigheid in hun steden en wijken. Ze bevestigen dat (het werken aan) de rechtvaardige stad veelomvattend is; het gaat over wonen, gezondheid, mobiliteit, werk, onderwijs en meer. De initiatieven dragen bij aan heel verschillende doelen op deze gebieden – het verbeteren van de mobiliteit en toegang tot de functies van de stad voor mensen met een fysieke beperking, tot het faciliteren van ontmoeting en omgang tussen kinderen met verschillende achtergronden en het op die manier stimuleren van kanselijkheid. We kijken kort terug op de perspectieven die we herkenden én beschrijven een terugkerend thema, namelijk dat van rechtvaardige processen.

De praktijkvoorbeelden: illustraties van de egale, voorzienende en vrije stad

In de voorbeelden waren vooral de rechtvaardigheidsperspectieven van de egale, voorzienende en vrije stad te herkennen – meestal in onderlinge

combinaties, waarbij verschillende onderdelen van de initiatieven bij verschillende perspectieven passen. Veel van de initiatieven zijn vertalingen van een gevoeld probleem – of: onrechtvaardigheid – naar een oplossing, en lijken niet altijd het gevolg van een bediscussieerde en gekozen definitie van een rechtvaardige stad of wijk. In enkele voorbeelden lijkt niet zozeer (on)rechtvaardigheid, maar lijken bepaalde (andere) opgaven de reden voor actie, zoals in de tien-minutenstad. Daar bestaat de aanleiding uit de verstedelijkings- en woningbouw-opgave, en lijkt de tien-minutenstad vooral een antwoord op hoe die te realiseren en tegelijkertijd bij te dragen aan een rechtvaardigere stad.

Dat er duidelijke verschillen tussen de perspectieven zijn, werd soms ook in de praktijk gevoeld. Bijvoorbeeld op de IKC Borgman, die de verlengde schooldag vooral aanbiedt aan kinderen die anders geen toegang hebben tot naschoolse activiteiten (voorzienende stad). De keuze voor deze groep kinderen was vanwege beperkte capaciteit onver-

mijdelijk, maar wringt wel; de school streeft ten slotte ook naar sociale menging door alle kinderen op school hetzelfde te bieden (egale stad).

Het perspectief van de welvarende stad kwam niet terug in de praktijkvoorbeelden. Dat wil niet zeggen dat dit perspectief geen rol speelt in de keuzes van bijvoorbeeld gemeenten rondom de verdeling van wonen, publieke voorzieningen en vervoer over de stad en haar inwoners. Integendeel: veel gebiedsontwikkeling gaat uit van de welvarende stad. Wel zegt het ontbreken van dit perspectief mogelijk iets over de typen beleid en keuzes die tegenwoordig als rechtvaardig of inclusief worden bestempeld. In de tendensen in de huidige maatschappelijke discussie over de rechtvaardige stad, die we in het begin van dit magazine schetsten, lijken vooral de visies van de egale, voorzienende en vrije stad een belangrijke rol te spelen.

Rechtvaardige stad: óók rechtvaardige processen

De rechtvaardigheidspectieven van Edwin Buitelaar hebben betrekking op *inhoudelijke of verdelende rechtvaardigheid*; ze zeggen iets over welke verdelingen van goederen of kansen in de stad rechtvaardig zijn. Maar voor veel geïnterviewden is een rechtvaardige stad er een die niet alleen uitkomsten, maar óók processen rechtvaardig

organiseert. Met rechtvaardige processen rondom stedelijke ontwikkeling verwezen de geïnterviewden naar de mogelijkheid van inwoners om invloed te hebben op hun eigen stad, wijk of buurt. Dat principe kwam vooral terug in Verbeter Breda, Oosterwold, Toegankelijke Stad Amersfoort, MAPZ en WomenMakeTheCity. De keuze om een rechtvaardig proces – of participatie – zwaar te laten wegen in een project kan ook invloed hebben op de mate waarin en wélk perspectief er vooraf op verdelende rechtvaardigheid gekozen wordt. Dat

is bijvoorbeeld het geval bij WomenMakeTheCity, waar de vrouwenraden – weliswaar binnen een aantal kaders die bijvoorbeeld het perspectief van de welvarende stad uitsluiten – adviseren over de waarden waaraan in een bepaald gebied moet worden gewerkt, en hoe dat kan gebeuren. Overigens is het onderscheid tussen rechtvaardige verdelingen en processen niet overal even duidelijk; in Oosterwold vallen beide samen, aangezien het daar gaat om gelijke kansen op eigenaarschap en invloed van bewoners op hun leefomgeving.

Beleid voor een rechtvaardige stad: oriëntatie op perspectieven én keuzes maken

Rechtvaardige of inclusieve steden en wijken vormen een belangrijke ambitie van bestuurders en beleidsmakers van veel gemeenten en andere organisaties. Maar hoe geef je er op politiek-bestuurlijk, lokaal niveau handen en voeten aan? Welke investeringen gaan ermee gepaard? En, de hamvraag, wat is stedelijke rechtvaardigheid of inclusiviteit precies?

Op deze vragen zijn verschillende antwoorden mogelijk, zo laten ook de literatuur (rechtvaardigheidsperspectieven) en de praktijkvoorbeelden in dit magazine zien. Sommige verschillen tussen interpretaties vragen om expliciete keuzes vóór het ene rechtvaardigheidsperspectief – en tegen het andere. Streven naar de instroom van nieuwe groepen met een hoger inkomen in een kwetsbare wijk kan bijvoorbeeld vaak niet samengaan met de mogelijkheid voor iedereen om er te wonen, en heeft mogelijk verdringing van 'oude' bewoners als gevolg. In dit soort dilemma's móet worden gekozen, en het

is goed denkbaar dat wanneer dat niet, impliciet of (op stadsniveau) steeds anders gebeurt, dat leidt tot vaag of versnipperd beleid met onbedoelde of tegengestelde effecten. Een aantal andere voorbeelden van dilemma's:

Is een rechtvaardige stad een stad met zo min mogelijk verschillen tussen mensen en gebieden, waar elke wijk (bijvoorbeeld) precies hetzelfde voorzieningenniveau kent en mensen met verschillende achtergronden en omstandigheden door elkaar heen wonen (gemengde wijken/de egale stad)? Of mogen sommige wijken iets minder voorzieningen hebben, is het vooral belangrijk dat iedereen een geschikte woning heeft, en is enige segregatie acceptabel (de voorzienende stad)?

In hoeverre investeer je in bepaalde gebieden en/of doelgroepen met een achtergestelde positie (de egale of voorzienende stad), of kies je juist voor generiek beleid en maatregelen (de vrije of welvarende stad)?

Grijp je vooral in op (gelijke) kansen en mogelijkheden van mensen (de vrije stad), of overwegend op uitkomsten (de egale en voorzienende stad)?

Met het nadenken en discussiëren over dit soort vragen en vervolgens het maken van bewuste keuzes komt de verwezenlijking van perspectieven op rechtvaardigere, inclusieve steden een stapje dichterbij.

Colofon

Uitgave: Platform31

Den Haag, juni 2022

Auteurs: Simone 't Hooft, Bella Bluemink, Margot Leegwater, Emre Can en Mirjam Fokkema

Eindredactie: Platform31

Met medewerking en/of bijdragen van: Edwin Buitelaar (PBL en Universiteit Utrecht), Max Weghorst (Universiteit Utrecht), Karin van der Voorden (gemeente Rotterdam), Kate Spierings (Ideate), Marcel Hermans (gemeente Breda), Justin Goetzee (ZZP'er), Irene Quakkelaar (gebiedsteam Oosterwold), Yolanda Sikking (gebiedsteam Oosterwold), Nienke Alkema (gemeente Groningen), Laura Schaap (IKC Borgman), Clarine Suurmeijer (IKC Borgman), Marina Aalbers (gemeente Amersfoort), Lisa Wilderink (Vrije Universiteit), Joost Faassen (gemeente Utrecht), Marthe Singelenberg (WomenMakeTheCity), Ria Braaf-Fränkell (WomenMakeTheCity)

Illustraties: Bella Bluemink

Vormgeving: Gé grafische vormgeving

Deze publicatie is mogelijk gemaakt door het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en het G40-stedennetwerk.

Platform31

Kennis- en netwerkorganisatie Platform31 ziet de **trends** in stad en regio. We **verbinden** beleid, praktijk en wetenschap rondom actuele vraagstukken en komen tot een **aanpak** waarmee bestuurders, beleidsmakers en uitvoerders direct aan de slag kunnen. De oplossingen houden we niet voor onszelf: **iedereen profiteert mee** van de resultaten.

Postbus 30833, 2500 GV Den Haag
www.platform31.nl

Hoewel grote zorgvuldigheid is besteed aan het samenstellen van deze uitgave, kan de uitgever geen aansprakelijkheid aanvaarden bij eventuele onjuistheden. Aan de inhoud van deze publicatie kunnen dus geen rechten worden ontleend. Alles uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar worden gemaakt mits de bron wordt vermeld. Platform31 heeft haar uiterste best gedaan de rechten van de afbeeldingen te achterhalen en daarvoor de wettelijk verschuldigde vergoedingen af te dragen. Zij die menen aanspraak te kunnen maken op copyright, kunnen zich wenden tot de uitgever.

